

ČESKÝ JAZYK A LITERATURA

1
2018–2019

FRAUS

Vydává Nakladatelství Fraus, s.r.o.

Vedoucí redaktorka:

prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Redaktorka:

PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Redakční rada:

doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.,
prof. dr. hab. Mieczysław Balowski,
doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.,
doc. PhDr. Ondřej Hník, Ph.D.,
PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.,
prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.,
PhDr. Miloš Hoznauer,
PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.,
PhDr. Robert Kolár, Ph.D.,
PhDr. Jiří Kostečka, Ph.D.,
prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.,
doc. PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc.,
PhDr. Květa Rysová, Ph.D.,
Mgr. Josef Soukal,
PhDr. Ivana Svobodová,
prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.,
doc. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D.,
PhDr. Stanislav Štěpáník, Ph.D.,
doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.

adresa redakce:

Nakladatelství Fraus, s. r. o.
Edvarda Beneše 2438/72
301 00 Plzeň
www.fraus.cz/cj1
e-mail: chylova@kej.zcu.cz

Vychází pětkrát ročně.

Cena jednoho čísla 59 Kč.
Uzávěrka čísla 30. 9. 2018.

sazba: Olga Kuchtová

Vytíštěno v České republice.

Distribuce: Předplatné zajišťuje jménem
vydavatele firma SEND Předplatné.

adresa: SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku
1800/77, 193 00 Praha 9 Horní Počernice
tel.: 225 985 225, e-mail: send@send.cz

© Nakladatelství Fraus, Plzeň 2018

ISSN 0009-0786

MK ČR E 4809

Vzor bibliografické citace je uveden
na www.ceskyjazykaliteratura.cz.

Časopis je zařazen v Seznamu recenzovaných
neimpaktovaných periodik vydávaných v Česku.

Časopis je zařazen do databáze ERIH+.

Obsah

Studie a články

Kulturní dimenze české státnosti <i>P. Čornej</i>	1
Muž trojí profese s cirkusáckým srdcem <i>E. Gilk</i>	7
Cizojazyčné přejímky ve výuce češtiny <i>D. Svobodová</i>	13
K. J. Erben – obraz osobnosti básníka jako kulturního konstruktu <i>A. Zachová</i>	18
Srovnání nesrovnatelného? Znalosti funkční morfologie u žáků před 50 lety a dnešních bohemistů <i>M. Čechová</i>	24

Z nové umělecké literatury

O rodičích, dětech a adopci <i>E. Gilk</i>	33
---	----

Jazyková poradna

Botanická zahrada <i>I. Svobodová</i>	38
--	----

Rozhledy

První dekáda bohemistiky na Tchaj-wanu (2007–2017) <i>O. Geppert</i>	40
Karlu Šebestovi k sedmdesátinám <i>K. Šormová</i>	43
Z literárního muzea: Václav Bolemír Nebeský <i>V. Viktora</i>	45

Literatura

Ediční příspěvek Albatrosu ke kánonu literatury pro děti a mládež <i>L. Korbel</i>	47
Průvodce začínajícího češtináře v praxi <i>O. Hybner</i>	48
Bezručova báseň <i>N. Kvitková</i>	50

Kulturní dimenze české státnosti

Petr Čornej, Historický ústav AV ČR

petr.cornej@seznam.cz

Klíčová slova: český stát, státnost, kulturní dimenze, vzdělání, symboly

Keywords: Czech state, statehood, cultural dimension, education, symbols

The cultural dimension of Czech statehood

Present contribution broadly addresses the issues relating the semantic range of terms *Czech state* and *Czech statehood*. It notes, that one of the constitutional elements regarding the Czech statehood was always formed by its cultural dimension.

Století, jež uplynulo od vzniku samostatného Československa, přímo vybízí k hlubšímu zamyšlení nad kořeny, z nichž tento stát vyrostl, i nad jeho dějinným smyslem a odkazem. Naléhavost takového tázání umocňuje fakt, že Republika československá ve své původní podobě zanikla na podzim 1938 a její modifikované pokračování, radostně vítané spolu s ukončením evropské fáze druhé světové války, nepřechálo půlnoc oddělující roky 1992 a 1993. V rovině státních symbolů, které přetrvaly tyto osudové karamboly, se zdánlivě (pomineme-li státní znak) změnilo pramálo. Vlajka České republiky je totožná s vlajkou československou, česká část hymny nadále plní svou funkci a prezidentská standarta pořád vlaje nad Pražským hradem a zvětšuje sílu vítězíci pravdy.¹

Tradiční symboly nicméně nemohou zastítní důsledky dramatických dějinných zvratů, na první pohled viditelných jak v proměnách územního rozsahu státu, tak v národnostním složení jeho obyvatel. V této souvislosti se často zapomíná na jednu kruciální záležitost. Všechny zásadní historické mezníky, od října 1918 přes léta 1938, 1939, 1945 1948, 1968, 1989 až po definitivní zánik Československa, nesmílovaně rozdělily společnost na vítěze a poražené. Pro příklady není třeba chodit daleko. Už vyhlášení a uznání československého státu roku 1918 bylo pocítováno jako vítězství Čechů, pokrokářů a široce chápaného lidu i jako porážka českých Němců, katolické církve a šlechty, tedy složek těsně spjatých s existencí habsburské monarchie. Každou změnu politického uspořádání vždy (nebo téměř vždy) doprovázely personální čistky, emigrační vlny, někdy i transfery částí obyvatelstva a zpravidla též výrazné majetkové přesuny. Stačí tu zmínit pozemkovou reformu uzákoněnou roku 1919, arizaci v období protektorátu, znárodnění v letech 1945–1960 i privatizaci a restituce po listopadu 1989. Proměny státu a jeho politického systému se s časovým odstupem mohou docela dobře jevit jako série mocensky prosazovaných opatření, jimiž se vítězné síly snažily zvrátit předchozí poměry, využívající

¹ GREGOROVICHOVÁ E.; SEDLÁČEK, P. *Česká panovnícká a státní symbolika. Vývoj od středověku do současnosti*. Praha: Státní ústřední archiv 2002, s. 91–103, 119–126.

svého postavení i k odvetě a odplatě za pocitované křivdy a příkoří. Prožitky těchto otřesů, postupujících poslední století, se hluboce vryly do historické paměti společnosti a formovaly její kolektivní mentalitu. Nebývalá frekvence dějinných zlomů zároveň vypovídá o nestabilitě československého, respektive českého a slovenského státu v neklidném geopolitickém prostoru střední Evropy. Přesto zde jedna jistota existuje. V jubilejním roce 2018 se teritoriální rozloha České republiky víceméně shoduje s územním rozsahem, který český stát zaujímal na sklonku druhé dekady 11. století, tj. v samotných počátcích své existence. Není to paradox, nýbrž logický výsledek historických procesů. Čechy a Morava tvořily, pomineme-li krátkodobé výjimky (léta 1423–1438, 1469–1490), vždy jádro českého státu, jehož politickým, církevním, kulturním a hospodářským centrem byla už od konce 9. století Praha, srovnatelná v tomto ohledu s významem Paříže pro Francii. Právě proto, že sepětí Čech a Moravy bylo organické a dlouhodobé, přetrvalo věky, zatímco dodatečně připojená území se v průběhu času stala součástí jiných státních útvarů, eventuálně se konstituovala jako samostatný stát (Slovensko roku 1939 a znovu v roce 1993). I dějiny tak potvrdily platnost poznatku, že větší naději na přežití mají organicky vzniklé jevy, vyznačující se nepřetržitou kontinuitou, která jim propůjčuje stabilitu. To byl ostatně jeden z důvodů, proč se v praxi neujal politicky motivovaný konstrukt jednotného československého národa, vědecky zdůvodňovaný například Albertem Pražákem.²

Hovoříme-li o českém (eventuálně) československém státu, málokdy si uvědomujeme, že čeština pojem *stát* dlouho neznala. Pronikl do ní až na počátku 19. století z osvícenské právnické němčiny a v slovní zásobě plně zdomácněl po roce 1848. Pojem *stát* má ovšem hlubší historické kořeny, sahající do renesanční epochy, konkrétně k Niccolovi Machiavellimu, který definoval stát (italsky *lo stato*) jako politický útvar, jehož cílem je udržení a rozšíření moci. Ještě Jungmannův *Slovník* rozumí pod tímto pojmem *veškerou obec*, čímž prozrazuje sepětí se starší, namnoze středověkou češtinou.³ Ta pro různé formy a typy státu užívala substantiva *obec* (latinsky *civitas*), *království* (*regnum*), *moc* (*imperium*, *maiestas*), především ale termín *koruna* (*corona*), který v ustáleném spojení *Koruna česká* či *Koruna království českého* sloužil jako oficiální pojmenování českého středověkého a raně novověkého státu.⁴ Jak je zřejmé, reflektovaly tyto pojmy dobovou realitu a vztahovaly se jednak k převažující monarchické formě vlády, v případě mnohovýznamového slova *obec*, označujícího mimo jiné lidi žijící v určitém prostředí, pak i k české zemi s jejími obyvateli.⁵

² PRAŽÁK, A. *Politika a revoluce. Paměti*. Praha: Academia 2004, s. 32–52.

³ JUNGSMANN, J. *Slovník česko-německý. Díl IV. S–U*. Praha: Knížecí arcibiskupská tiskárna, u Josefy wdowy Fetterlové: Praha 1838, s. 290.

⁴ HORÁLKOVÁ, Z. a kol. [recte MACEK, J.] Die Aussagen der alttschehischen Sprache über die mittelalterliche Auffassung des Staates in Böhmen. *Zeitschrift für Slavistik*, 18, 1973, s. 838–852; NĚMEC, I. a kol. *Slova a dějiny*. Praha: Academia 1980, s. 223–247; MACEK, J. Sémantická analýza slova „moc“ ve slovníku Petra Chelčického. *Listy filologické*, 115, 1992 (Supplementum II), s. 96–119; BOBKOVÁ, L. 7. 4. 1348. *Ustavení Koruny království českého. Český stát Karla IV.* Praha: Havran 2006, s. 52–95.

⁵ PEČÍRKOVÁ, J. [recte MACEK, J.] Sémantická analýza staročeského slova *obec*. *Listy filologické*, 97, 1974, s. 89–100; SEIBT, F. *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. 2., erweiterte Auflage. Köln – Wien: Böhlau Verlag 1990, s. 125–182.

Pojem *stát* se v češtině zákonitě prosadil (též zásluhou Františka Palackého a Karla Havlíčka Borovského) až v situaci, kdy se v euroatlantické civilizaci vedle stále převažujících monarchií začalo výrazněji prosazovat republikánské zřízení (USA, Francie), a bylo tudíž nutné sáhnout po slovu, které by v široké škále zahrnulo různé formy vlády i politického uspořádání. Od roku 1933 (Konvence o právech a povinnostech států, přijatá v uruguayském Montevideu) musí stát jako subjekt mezinárodního práva splňovat čtyři základní kritéria, jimiž jsou vymezené státní území, stálé obyvatelstvo, existence vlády a státního aparátu i schopnost vstupovat do vztahu s jinými státy.

Samostatné Československo vzniklo jako demokratická republika, oficiálně stvrzená ústavou, inspirovanou zejména francouzským i americkým vzorem a přijatou 29. února 1920.⁶ Tím se jasně přihlásilo k antikonzervativní a k antimonarchické „světové revoluci“ ve výměru Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše.⁷

I pojem *republika* tkví hluboko v minulosti a nezapře starověký původ. Latinské sousloví *res publica* znamená v doslovném významu ‚veřejná věc‘, nejčastěji ve smyslu státních útvarů či obcí spravovaných volenými orgány. Příkladem může být antická *polis*, méně výrazně pak středověké italské městské státy (kupříkladu Benátky, Florencie) či svobodná města na území Svaté říše římské. Raně novověké české prostředí, postrádající přímou zkušenost s antickým dědictvím a plně ukotvené v monarchickém zřízení, si se souslovím *res publica* nevědělo příliš rady a překládalo je frekventovaným obratem *obecné dobré*, ve skutečnosti přesným ekvivalentem latinského *bonum commune*.⁸ Tímto původně Aristotelovým termínem rozuměla stará čeština nikoliv stát, nýbrž blaho státu, řízeného světskou vládou ku prospěchu obyvatel.⁹ Pokud chceme hledat ve středověkých a raně novověkých českých poměrech republikánské náběhy, nalezneme je ponejvíce v činnosti samosprávných orgánů královských měst (zvláště v husitském období), v rozhodování zemských sněmů (fakticky protoparlamentních institucí) v letech bezkráloví a později v působení městských a obecních samospráv.¹⁰ Skutečná republika se všim všudy (tedy i s volenou hlavou státu) byla ustavena až v čase rozpadu rakousko-uherské konfederace, fungující od šedesátých let 19. věku na principu konstituční monarchie.

Zatímco pojmy stát a republika mají povahu termínů, je v současnosti hojně užívané substantivum *státnost* významově rozkolísané a nejednoznačné. Příruční slovník

⁶ Zákon č. 121/1920 Sb. Viz *Ústava republiky Československé*. Praha: Státní nakladatelství 1920. [online] Dostupné z: <https://www.psp.cz/doc/texts/constitution_1920/html>

⁷ KLÍMEK, A. *Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1918–1929*. Praha – Litomyšl: Paseka 2000, s. 141–148.

⁸ NĚMEC, I. a kol. (1980), s. 244.

⁹ EBERHARD, W. „Bonum commune“ v konkurenci mezi monarchickou vládou a stavovskou společností. *Český časopis historický* 2004, roč. 102, s. 449–474; ČORNEJ, P. Vzbúrenie, búrka, búrka a husitská revoluce. In Rychterová, P.; Soukup, P. (eds.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*. Praha: Filosofia 2013, s. 111–137 (zde s. 124–125).

¹⁰ PEČÍRKOVÁ J. a kol. [recte MACEK, J.] Pojem a pojmenování městské obce ve středověkých Čechách. *Listy filologické* 1975, roč. 98, s. 79–88; MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 3. *Města*. Praha: Academia 1998, s. 30–66; JANÁK, J.; HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1989, s. 347–355.

jazyka českého, opírající se o materiál shromážděný přibližně v první polovině 20. století, vysvětluje *státnost* jako „smysl pro stát a jeho potřeby“. Filozof Milan Machovec jím rozuměl ideu a smysl existence státu,¹¹ kdežto v rámci výuky společenských věd se žáci dozvídají, že (českou) státnost tvoří vše, co přispívá ke svébytnosti českého státu a národa. Podstatně přesnější, i když nikoliv zcela vyčerpávající obsah pojmu podal ústavní právník Václav Pavlíček, který chápe *státnost* především jako existenci i tvoření samostatného státu a ztotožnění se jeho příslušníků s tímto státem a jeho hodnotami. Státnost v jeho pojetí zároveň vyjadřuje kontinuitu mezi minulostí, přítomností a budoucností státu i odhodlání stát udržet a rozvíjet v zájmu jeho obyvatel. Státnost tudíž zahrnuje také státní vědomí a snahu obyvatel o zachování státu, eventuálně úsilí o jeho obnovení.¹²

Právě poslední aspekt je neobyčejně důležitý, neboť úzce souvisí se zvýšenou frekvencí pojmu, zjevnou od poslední třetiny 20. věku, zvláště ve zjitřené atmosféře let 1968–1969. Tehdy se v kontextu invaze vojsk Varšavské smlouvy, 50. výročí vzniku Československa a přípravy jeho federalizace veřejně diskutovaly státoprávní i právně historické problémy, včetně nesamozřejmosti existence malých států a národů. Slovenská otázka zaujímalá v těchto debatách významné místo, poněvadž historie samostatného slovenského státu v letech 1939–1945 byla politicky nanejvýš ožehavá. Federativní uspořádání Československa, schválené parlamentem 27. října 1968, platné od 1. ledna 1969 a uzákoňující (vedle České socialistické republiky) ustavení Slovenské socialistické republiky (Zákon č. 143/1968 Sb.), proto Slovinci jednoznačně pokládali za akt dějinné spravedlnosti a za (dílní) naplnění slovenské státnosti.¹³ Ta ovšem svého dovršení, tj. plné obnovy státní suverenity, došla až 1. ledna 1993. Nesporným faktem nicméně zůstává, že určujícím předpokladem pro vznik obou slovenských států vždy byla existence Československa. Rovněž Česká republika považuje 1. leden 1993 za datum obnovy samostatného českého státu (v jeho historických, víceméně raně středověkých hranicích), ba dokonce tento den uzákonila (§ 1 Zákona č. 245/2000 Sb.) jako státní svátek, který ale překrývají oslavy Nového roku. Většina obyvatel tak o něm vůbec neví.

Od prvního roku třetího tisíciletí nabyt v České republice pojem *státnost* oficiální rozměr. Již zmíněný zákon, schválený 29. června 2000, zavedl jako nový státní svátek *Den české státnosti*, připadající na 28. září a poprvé slavený roku 2001. Datum je to nanejvýš symbolické, den usmrcení knížete Václava, prohlášeného již v 10. století za svatého a považovaného od té doby za dědice (tj. patrona) české země i jejího „věčného“ panovníka vládnoucího z nebeského království.¹⁴ Vzhledem ke složitosti a rozporuplnosti svatováclavské tradice¹⁵ se kolem parlamentního návrhu rozpoutala

¹¹ MACHOVEC, M. *Česká státnost*. Praha: Vyšehrad 2005.

¹² PAVLÍČEK, V. Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. *Acta Universitatis Carolinae – Acta Iuridica* 1999, č. 1–2, s. 17–35.

¹³ KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998, s. 290–291.

¹⁴ VANÍČEK, V. *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*. Praha – Litomyšl: Paseka 2014, s. 137–239.

¹⁵ KUBÍŇ, P. (ed.). *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*. Praha: TOGGA 2010, passim.

vzrušená debata, která posléze vyústila ve smírné řešení. Ač není pochyb, že eminentní zájem na prosazení svátku měla katolická církev a konzervativní politické kruhy v rámci snah o rehabilitaci vyhraněně katolického pojetí českých dějin, nakonec zvítězilo konsensuální stanovisko, vycházející z historicky doložitelného poznatku. K postavě svatého Václava, pokládaného za nadčasový symbol existence českého státu i národa, se hlásili katolíci i husité, v dobách akutního ohrožení pak většina patrioticky cítících příslušníků českého národa. I proto plnil svatováclavský chorál hluboko do 19. století funkci české hymny. Osoba svatého knížete, příslušníka „domácí“ přemyslovské dynastie, spjaté s vytvořením a budováním českého státu, tak nepopíratelně tvoří významný klenební svorník české státnosti od jejích počátků až do současnosti.

Svatováclavská symbolika současně poskytuje doklad o kulturní, respektive civilizační dimenzi, na níž středověká a raně novověká česká státnost spolu s politickými, teritoriálními a národními faktory spočívala. Byl to svatý Václav, který jako křesťanský mučedník legitimizoval začlenění Čech do společenství evropských západokřesťanských států (*respublica christianorum*), spojených nadčasovými a univerzalisticky platnými principy Kristovy výzvy i Římem jakožto centrem civilizačního okruhu a zároveň sídlem ústředních církevních orgánů. I když není pochyb, že od počátku 10. století byl český stát nedílnou součástí západokřesťanské civilizace, vždy znovu a znovu hledal optimální vztah mezi vlastními zájmy, zejména touhou po uplatnění české svěbytnosti, a sounáležitostí k nadnárodnímu a nadstátnímu civilizačnímu celku. Nebyl to pochopitelně rys specificky český, v českém prostředí však jeho důležitost opakovaně umocňoval zápas o prosazení a udržení samostatné státní existence, komplikované téměř po celý středověk příslušností k Svaté říši římské.

Přirozená tenze mezi „českým“ a „univerzalistickým“ vyvstává už mezi řádky latinsky psané legendy takzvaného Kristiána, vytvořené s největší pravděpodobností v závěrečném decenniu 10. století. Mimořádně vzdělaný mnich tu v alegorické rovině podal působivý obraz civilizačních mezníků od mytického vysvětlení zrodu českého státu, přes přijetí křesťanství knížetem Bořivojem až po včlenění českého prostoru do vyspělého křesťanského společenství díky mučednické oběti knížete Václava, nad jehož hrobem vzniklo pražské biskupství. Anonymní autor však v textu postuloval další program, dle něhož propůjčuje křesťanskému státu skutečnou svěbytnost až ustavení království a zřízení arcibiskupství.¹⁶ Obojího se, jak známo, dočkaly Čechy až po dlouhém čase; královského důstojenství roku 1198 (respektive 1212), arcibiskupství pak roku 1344.

Kristiánova legenda implicitně obsahuje též jiné důležité poselství, přesvědčení o významu vzdělání a vzdělanosti pro ideové základy českého státu i pro jeho budoucí existenci. Tuto myšlenku sdílel i nejslavnější český panovník Karel IV., který ve svém úsilí z pozice císaře Svaté říše římské a českého krále organicky propojil

¹⁶ LUDVÍKOVSKÝ, J. (ed.). *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Praha: Vyšehrad 1978.

univerzalistický rozměr křesťanské kultury s prospěchem českého státu, obývaného od 13. století dvěma národy, majoritními Čechy a menšinovými Němci. Ilustrativních příkladů by bylo možné uvádět velké množství,¹⁷ spokojme se zde alespoň s jedním. I když velký Lucemburk nepodceňoval politické hledisko, byl si vědom toho, že pro mocenské postavení českého státu je neméně podstatná úroveň vzdělanosti jeho obyvatel. Bez vzdělaných úředníků nebylo možné zajistit ani řádné fungování státu, ani jeho prestižní pozici v Evropě. Proto v českém prostředí rozvíjel kulturní podněty, jež poznal ve Francii a v severní Itálii, a proto v dubnu 1348 zřídil pražskou univerzitu, kterou, ač byla svým charakterem nadnárodní institucí, primárně určil obyvatelům českého království.¹⁸ Zachované univerzitní pečeti s obrazem Karla IV. předávajícího zakládací listinu do rukou a pod ochranu svatého Václava, trvalého českého vládce, názorně vypovídá o chápání duchovní kontinuity státní ideje, vázané sice na limitovaný čas lidských dějin, avšak propojené s posvátnou sférou věčnosti.

Kulturní komponenta sehrála klíčovou roli i v období, kdy Čechy a Morava tvořily součást habsburské monarchie a kdy se obnova českého státu jevila jako úkol budoucnosti. Cesta k tomuto cíli byla postupná, těsně spjatá s formováním moderního českého národa, který sám sebe považoval, řečeno slovo Jiřího Kořalky, za „národ bez státu“.¹⁹ Čeští Němci pohlíželi na tyto snahy vesměs odmítavě, neboť se obávali ztráty svého dosavadního postavení. České programy 19. století, jež obnovu české politické svébytnosti či samostatnosti intencionálně sledovaly, zprvu příznačně kladly důraz na zvýšení kvality národního života prostřednictvím péče o jazyk, vnímaný jako určující znak národa, i soustavného vzdělávání, v němž shledávaly záruku vybudování uvědomělé a občansky aktivní národní společnosti. Tak tomu bylo v případě Františka Palackého i Tomáše G. Masaryka, kteří vědomě upozadili středověký i katolický výměr české státní myšlenky a jednoznačně ji spojili s moderními demokratizačními trendy. Akcent na vzdělanost přitom souzněl s dobovými evropskými snahami, tkvícími již v osvícenských představách o lidském štěstí,²⁰ a zároveň nalézal připravenou půdu v českém prostoru, který už v pozdním středověku vynikal značnou mírou gramotnosti, blížící se počátkem 20. století téměř 100 %. Byl to ale běh na dlouhou trať, navíc s nejistým výsledkem. Teprve Velká válka umožnila vznik Československa, s jehož existencí se však ztotožnili především Češi.

I Masarykova republika si uvědomovala význam vzdělanosti pro fungování československého státu a patřičně tento aspekt zvýraznila ve své ústavě (§ 118 – § 121), zakotvující svobodu učení, svědomí i projevu a současně uvádějící veřejné vyučování v soulad s aktuálními výsledky vědeckého bádání. Dávala tak najevo nejen sepětí s prověřenou praxí, nýbrž i sounáležitost se směřováním euroatlantické civilizace.

¹⁷ PERINA, J. Karel IV. a česká literatura. *ČJL*, 66, 2015/2016, s. 157–163.

¹⁸ KAREL IV. *Státnické dílo*. Praha: Karolinum 2003, s. 144.

¹⁹ KOŘALKA, J. *Národ bez státu*. In Graus, F. (ed.). *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha: Svoboda 1968, s. 136–157.

²⁰ KOHÁK, E. *Člověk, dobro a zlo. O smyslu života in zrcadle dějin. Kapitoly z dějin morální filosofie*. Praha: Ježek, 1993, s. 172–187.

Dovolím si na tomto místě říci, že právě nesporná kulturní úroveň, zahrnující i vyspělý školský systém, umožnila české společnosti přečkat nepříznivé období turbulentního 20. století. V nynější situaci, preferující pragmatické, utilitární a technicistní přístupy i zpochybňující tradiční vzdělanost, budiž tento poznatek zároveň upozorněním, že česká státnost nemá jen svou politickou a teritoriální, nýbrž také kulturní dimenzi. Bez ní a bez vědomí historické kontinuity by byla nanejvýš vratká, snadno zranitelná a ztrácela by svůj smysl. Takové chyby bychom se měli vyvarovat. Ačkoliv zní všelidská hesla lákavě, pateticky a vznešeně, jsou ve skutečnosti pouhou abstrakcí. Člověk totiž může být člověkem jen v určitém prostředí, k němuž se vztahuje a které považuje za své.²¹

Muž trojí profese s cirkusáckým srdcem

Erik Gilk, FF Univerzity Palackého, Olomouc

erik.gilk@upol.cz

Klíčová slova: česká literatura mezi světovými válkami, česká próza, téma cirkusu, Eduard Bass

Keywords: Czech literature between the wars, Czech prose, Circus topic, Eduard Bass

Muž trojí profese s cirkusáckým srdcem

The article starts with a brief biography of the novelist, journalist and long-serving editor of Lidové noviny Eduard Bass (1888–1946). In its main part it features the interpretation of Bass' famous and longest novel *Cirkus Humberto* (1941). The interpretation is preceded by description of the process of creation of the novel and its reviews which were numerous as the novel was published in a difficult period in history. Interpretation itself focuses mainly on the main character Antonín Karas and on the community of the circus as well as the nationality of its members. These aspects are used to explain that the novel became so popular because it provided the reader with support and hope in times when Nazi ideology was gaining power.

Pražského patriota Eduarda Basse (občanským jménem E. Schmidt) narozeného na Nový rok 1888 jistě není třeba našim čtenářům zdlouhavě představovat. Vzhledem ke svému dlouholetému působení v *Lidových novinách* (1920–1938) bývá běžně označován za čelného reprezentanta čapkovské generace profesně spjaté s tímto deníkem. Na rozdíl od jeho soupeřů se ovšem jeho dílo ani zdaleka netěší takovému vydavatelskému a odbornému zájmu, jaký by si bezesporu zasloužilo. V moderní době vyšly sebrané spisy obou bratří Čapků, Karla Poláčka i Františka Langera, zatímco Bassovo dílo bylo kriticky vydáno před více než půlstoletím – v druhé polovině padesátých let minulého století. Přestože o Karlu Čapkovi byly napsány desítky odborných monografií a dalším autorům věnovány sborníky i odborné publikace, bassovská monografie dosud neexistuje. Tento nezáměr hraničící s ignorancí je přítom

²¹ Článek vznikl jako součást projektu GAČR č. 17-11309S/410 Místa paměti v procesu formování české společnosti v 19. a na počátku 20. století.

v hlubokém rozporu s věhlasem, jaký Bassovi získala jeho nejnámější a nejrozsaňlejší próza. Román *Cirkus Humberto* (1941) se stal již za protektorátu velmi populární knihou, která se dočkala řady vydání a rovněž zásluhou filmové adaptace v podobě televizního seriálu z roku 1988 se stala součástí kolektivní paměti českého národa a vstoupila do kánonu české literatury 20. století.

Avšak to bychom začínali psát – vzhledem k Bassovu předčasnému úmrtí v říjnu 1946 – od konce, proto se vrátíme k jeho prvnímu angažmá, kterým byl kabaret. Po maturitě v roce 1905 se beletrista vyučil v otcově kartáčnickém závodě a po více než ročním pobytu v Curychu a Mnichově pracoval jako obchodní zástupce rodinné firmy. Od mládí se však zajímal o literaturu a různé formy lidové zábavy, z nichž zkrátka převážil moderní kabaret, jež poznal v Mnichově. Svou kabaretní dráhu začal v roce 1910 v Schöblově Etablissement v Praze Na Poříčí, a to recitací veršů Šrámkových či Gellnerových. Protože zde už účinkoval F. L. Šmíd, byl mu – prý pro jeho hluboký hlas – zvolen pseudonym Bass (zprvu psán s jedním „s“). Po konferování českého programu v *Lucerně* (1912) začal soustavně spolupracovat s nejnámějším domácím kabaretem *Červená sedma*, po válce se na dva roky dokonce stal jejím ředitelem. Zde hrál, zpíval, psal písňové texty, výstupy a aktovky, příležitostně také překládal z němčiny a francouzštiny.

Bass ovšem nebyl jen praktikující kabaretiér, zajímal se o tuto formu rovněž odborně. Svědčí o tom jeho brožura *Jak se dělá kabaret?* vydaná v roce 1917. Autor si byl dobře vědom polyfunkčnosti a vícežánrovosti kabaretu, který se nedá spoutat přesnými pravidly, přesto se snažil do jeho představení vnést určitý řád a závaznější sled jednotlivých výstupů. Ačkoliv kabaret jako by byl stvořen pro improvizaci, Bass jí žádný prostor neponechával a všechny texty, které pro vystoupení psal, musely být slovo od slova produkovány. Z četných zápisků a škrťů je zřejmé, že je detailně stylizačně a formulačně propracovával – na rozdíl od předválečných kabaretních vystoupení Haškovy družiny. Přemysl Rut v nedávno vydané publikaci o Bassově kabaretním působení uvedl, že jeho dílo vyrůstá ze tří zdrojů: z nápadu (vlastního či za vlastní přijatého), ze smyslu pro styl a z důkladné znalosti reálií (Šotek, 2012, s. 28).

Svým profesionálním přístupem a promýšlením kabaretních představení Bass významně pozvedl úroveň českého kabaretu. Vnímal jej jako svého druhu „Gesamtkunstwerk“, jehož jednotlivé složky rozhodně nejsou vybrány náhodou a v libovolném pořadí, ale musí spolu navzájem komunikovat a jsou podřízeny celkovému smyslu kabaretního představení.

Rokem 1920 se zásadním způsobem změnil dosavadní způsob Bassovy obživy, když přijal nabídku vstoupit do tehdy nové pražské redakce Lidových novin, jež dosud sídlila výhradně v Brně. Zde prošel téměř všemi rubrikami a po smrti Arnošta Heinricha v roce 1933 se stal na pět let jejich šéfredaktorem. Rovněž v této pozici působil jako puntičkář a přísný šéf, který svému podřízenému neodpouštěl zanedbávání pracovních povinností, ať už to byl kdokoliv.

Za Bassova osobního přispění vznikl na půdě Lidových novin svébytný žánr beletristické publicistiky, tzv. rozhlásek. Typem textu svědčícím o Bassově smyslu

pro slovo „teď a tady“ navazovaly rozhlásky na veršovaný týdeníček *Letáky* z jeho kabaretiérského období. Jednalo se o vtipný veršovaný komentář k nejrůznějším politickým, společenským či kulturním událostem, který byl v novinách otiskován na pravidelném místě sloupku či fejetonu.

Bassovo ryze beletristické dílo není nijak rozsáhlé, vedle několika autorských pohádek a próz z cirkusového prostředí, o nichž bude řeč později, je třeba zmínit především humoristický román plný nadsázky *Klapzubova jedenáctka* (1922). Jak je patrné z jeho podtitulu „povídka pro kluky malé i velké“, obrací se především k dětským, respektive chlapečkým čtenářům. Jedenáct Klapzubových synů svým přístupem reprezentuje ideální lidské vlastnosti, jako jsou kolektivnost a soudržnost, skromnost, cílevědomost, prostota a úcta k rodičům. Celá jedenáctka zůstává do značné míry v anonymním pozadí, neboť známe křestní jména jen několika chlapců, jednotliví hráči vystupují vždy jednohlasně, dle rozhodnutí nejstaršího bratra, kapitány Honzy.

S. K. Klapzubova jedenáctka může představovat rovněž určité atributy českého národa, které chtěl Bass dětským čtenářům nenásilnou formou moderní pohádky zprostředkovat. Starý Klapzuba s beranicí na hlavě a s dýmající fajfkou v puse je symbolem zdravého selského rozumu, kterému se obdivuje i anglický král. V jeho vynálezu nafukovacích gumových „dresů“ zase můžeme hledat přísloví „zlaté české ručičky“. V první Bassově próze se tedy mnohem spíše než o oslavu fotbalu jako takového jedná o apoteózu pozitivních vlastností českého národa, který je schopen čtyři roky po založení vysněné republiky právě díky nim dobývat úspěchy na celém světě, a to spravedlivou, fair hrou, a nikoliv nedovolenými zákroky. Této emblematickosti do jisté míry slouží báchorka o Honzovi, dědovi Klapzubových kluků, který byl svatým Petrem obdarován kouzelnou píšťalkou, jež pozná každou nespravedlnost a nepoctivost. Jako převrácení o kněžně Libuši a Přemyslu Oráčovi pak můžeme vnímat slavnostní zaorání hřiště v Dolních Bukvičkách, při němž se chlapi nadobro rozloučí s výdělečným fotbalem a zároveň všichni získají budoucí nevěsty.

Téma cirkusu lákalo Basse už dávno a první povídky s cirkusovými náměty napsal už ve dvacátých letech. Okouzlení cirkusovou atmosférou – v období umělecké avantgardy dvacátých let až módní – vyústilo v hluboký zájem o všechny podrobnosti života cirkusových umělců, o jejich práci a o historii cirkusu vůbec. Ostatně už v souboru *Šest děvcát Williamsonových* (1930) publikoval dvě cirkusové povídky, původně otištěné v Lidových novinách v letech 1921 a 1924. Tyto texty – jmenovitě „Vyprávění hráče na xylofon“ a „Vzpomínka malíře stínoher“ – pak přepracoval pro soubor *Lidé z maringotek. Příběhy jedné noci* (1942), který v prologu dedikoval „čtenářům knihy Cirkus Humberto“ a nadto uvedl, že jej vytvořil ze zbytků materiálu připraveného pro tento román. Na tomtéž místě autor přiznal, že v záplavě děkovných dopisů, které obdržel po vydání románu, se neustále opakovala otázka, kde k námětu přišel a jak dlouho žil u cirkusu. Byl totiž kritikou i čtenáři obdivován za důkladnou a detailní znalost cirkusového prostředí, stejně jako za dokonalé užívání cirkusácké profesní mluvy. Bass na vyřčenou otázku odpověděl poměrně jednoznačně: „[...] umělci není třeba provozovati řemeslo, aby dovedl zachytit jeho svěbytné prostředí.“ (Bass, 1963, s. 23)

Hned na úvodních stranách románu je opakovaně vyzdvihována univerzálnost příslušníků českého národa, kteří se ve světě neztratí, každý si jich váží pro jejich pracovitost a šikovnost neboli „fortel“. Platí to nejen o Antonínu Karasovi, kterému právě češství otvírá dveře do – pro něj neznámého a obávaného – prostředí cirkusu, ale o všech obyvatelích „české“ maringotky číslo osm. Jako refrén zní zpočátku sentence „Vždyť jsi Čech“, jež je vnímána jako schopnost a dovednost lecjakého řemesla, jako by opět dokládal idiom „šikovné české ručičky“. Obdobně je Anton Karas angažován u cirkusové kapely jako trumpetista, ačkoliv nezná noty. Avšak podle kapelníka Selnického troubí obstojně, protože „co Čech, to muzikant“.

Tato všestrannost se posléze projevuje u Antonova syna Vaška, hlavního hrdiny celého románu, který jako jediný bravurně zvládne hned trojí cirkusácké řemeslo (krotitel, artista, voltizér). Navrací se pak v závěru, kdy už je Vašek dědeček a zkušený ředitel karlínského varieté Humberto. Artisté a kočovní umělci z celé Evropy se k němu sjíždějí na jakési letní cirkusové kursy a on jim vždy ochotně a rád vypomůže, poskytne radu, všichni jej uznávají jako nezpochybnitelnou autoritu a chtějí znát jeho názor. „Papá Karas“, jak mu přezdívají, bdí jako pohádkový dědeček nad svým „cirkusáckým lidem“.

Jako univerzální ve smyslu nadnárodní či přímo internacionální můžeme vnímat rovněž osazenstvo cirkusu jako celek. Vedle mnoha Němců a několika Čechů tu najdeme Poláka, Belgičanku, Nizozemce, Rakušana, Švédy, Španěly, Angličana, Ira či Italy. Avšak evropské národy barvitosti cirkusáků nedostačují: o svého slona pečuje Ind Arr-Šehir, svoje artistické kousky předvádí početná tuniská rodina Achmeda Roméa, jehož syn Paolo se stane Vaškovým rivalem usilujícím o přízeň ředitelovy dcery Helenky, pozdější Vaškovy manželky.

Cirkus Humberto nejenže má kolektivní duši, ale jedná se doslova o unanimitické pojetí dokonale kooperujícího kolektivu lidí. O bezchybně fungující organismus, v němž má každá částička svoje nezastupitelné místo. Každý člen bez výjimky se s cirkusem Humberto vyloženě identifikuje, dýchá pro něj a považuje jej za „rodinovou instituci“ (Bass, 1964, s. 435).

„Každý z nich uměl bezvadně svou věc, ale především se cítili silní jako mužstvo. A Vašek to měl v sobě tak vryto, že věřil především v tu vzájemnou soudržnost, byl přesvědčen, že i jeho osobní výkony jsou větší a závažnější, protože je nedělá jen ze sebe, nýbrž i z důvěry těch druhých a z harmonie s nimi“ (ibidem, s. 396).

Smysl pro soudržnost, nadřazování kolektivní identity nad individuální, je dobře patrné ve chvíli, kdy Vašek uvažuje nad významem svého jména a uvědomuje si, že je ve velkém světě téměř neznámý. Všichni totiž znají „jen“ jméno cirkusu, jehož je Karas ztělesněním, což ovšem Vaškovi ani v nejmenším nevadí. Vždyť už se pro cirkus nejednou obětoval, tudíž mu toto „rozpuštění“ jeho jména v cirkusové komunitě není nikterak proti mysli. Největší obětí musel zcela jistě podstoupit, když si proti své vůli musel vzít Helenku Berwitzovou, třebaže slíbil lásku Růžence, dceři své hamburské bytné.

Hrdinův vztah ke jménu Humberto je ovšem ambivalentní, ne-li přímo kontraktický. Když je situace ohledně další existence cirkusu kritická, uvede Vašek v rozhovoru s panem Gaudeamem, že je ochoten se vzdát cirkusu, a považuje jej jen za jakousi nálepku: „Má loď není tento cirkus Humberto. Můj koráb je můj kumšt, barone, a ten netone“ (ibidem, s. 366). V samém závěru protagonista naopak tvrději trvá na tom, že „cirkus Humberto bude žít věčně“ (ibidem, s. 510), protože jeho vnučka Lidka si zřídila se svým mužem stejnojmennou stáj, což je skutečně patetický happyend. V prvním případě je tedy cirkus Humberto vnímán doslova jako obchodní značka, na niž nezáleží, zatímco vše podstatné, jako jsou umělecké dovednosti, si jedinec nese s sebou bez ohledu na svoji příslušnost ke kolektivu. Ono vnitřní se tu tedy ocitá v rozporu s vnějškovým označením cirkusu Humberto, k němuž Vašek lne v závěru románu a můžeme jej jistě považovat za vyslovení naděje jdoucí nad rámec textu.

Přes zjevnou oslavu českého charakteru nesmíme zapomínat, že cirkus představuje německý podnik s trvalým sídlem v Hamburku, odkud každoročně vyjíždí se začátkem sezony na evropské turné. Přestože ve jménech a vlastnostech obou ředitelů – tchána Petra Berwitze a zetě Vaška Karase – můžeme vnímat německou tvrdost, pýchu a rozkazovačnost na jedné straně a českou měkkost, laskavost a pokoru na straně druhé, v žádném případě se nejedná o konkurenci či dokonce o řevnivost dvou národů. Naopak, zmínky o německém původu většiny členů cirkusu a němčiny jako dorozumivacího jazyka mezi nimi jsou minimalizovány, vše je podřízeno participaci všech zaměstnanců na výsledné podobě díla, které má být co nejdokonalejší.

Přesto je, domníváme se, do příběhu zakódováno sdělení o tom, že Češi jsou národ, který si zaslouží svoji existenci, který se Němcům nejenže vyrovná, ale v mnohém je zcela předčí. Nemíníme tím ani tak prostý fakt, že Vašek je mnohem úspěšnější a oblíbenější ředitel než Berwitz, kterého ve funkci nahradil, byť se to stalo proti jeho vůli, nikoliv z vypočítavosti. Ve vedení cirkusu se totiž během čtyř generací vystřídaly tři rody odlišných národností: Ital Carlo Humberto – Němci Bernhard a Petr Berwitzové – Čech Václav Karas. Taková triáda by mohla být při troše spekulativního výkladu považována za názornou beletrizaci myšlenek Johanna Gottfrieda Herdera na filozofii evropských dějin. Podle německého myslitele druhé poloviny 18. století náležela evropská minulost románskému živlu, Herderova současnost patří prvku germánskému a budoucí vývoj Evropy má být ovládnán slovanskými národy. (Bojda, 2015, s. 539–563). Tomu přesně odpovídá generační výměna vedoucího cirkusu Humberto. Tímto způsobem se Bass mohl navrátit k bazálnímu zdroji českého národního obrození, jakým Herderovy *Ideje k filozofii dějin lidstva* (1784–1791) bezpochyby byly.

Pokusme se závěrem vyabstrahovat z Bassova opus magnum ctnosti, které jsou v něm buď explicitně jmenovány, anebo implicitně vyplývají z jednání ústředních aktérů. Na předním místě jsou to sounáležitost a soudržnost, pracovitost, houževnatost a disciplinovanost, pokora a úcta k druhým. Podle Jiřího Opelíka k nim dále

náleží vytrvalost, perfekcionismus a odpovědnost, čínorodost a schopnost kooperace (Opelík, 2016, s. 180). Podle kritika Bohumila Polana zase Karas ztělesňuje střízlivou prostotu, mravní počestnost a nezmarně houževnatou vůli, železně se utvrzující na existenčních těžkostech a překážkách (Polan, 1964, s. 189).

Všechny tyto jednoznačně pozitivní hodnoty ani zdaleka nepředstavují nové rysy Bassovy tvorby, ale byly v ní přítomny již od samého počátku a podle řady pamětníků je autor uplatňoval i v profesní práci při řízení pražské redakce *Lidových novin*. Naprosto tytéž hodnoty totiž nacházíme v mnohem exemplárnější podobě již ve výše zmíněné *Klapzubově jedenáctce*. Ovšemže v prvních letech existence samostatného Československa měla Bassova prozaická prvotina zcela jiný akcent než začátkem protektorátu. V případě *Cirkusu Humberto* vlastně také česká skupina tentáků (stavěčů cirkusového stanu neboli tentu) operuje za hranicemi své tehdejší vlasti, Rakousko-uherské monarchie, avšak uchovává si zde svoji národní identitu, neasimuluje se s německou většinou a udržuje si svoji národní pospolitost v maringotce číslo osm. Jestliže v Bassově debutu se jednalo o ofenzivní export národních hodnotových a povahových rysů, v příběhu *Cirkusu Humberto* jsou tytéž povahové rysy defenzivně zachraňovány a předávány z generace na generaci.¹

Prameny

BASS, E. *Cirkus Humberto*. Praha: Československý spisovatel, 1964.

BASS, E. *Lidé z maringotek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963.

BASS, E. *Moje kronika*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

Literatura

BOJDA, M. *Herderova filosofie kultury. Herder a německé osvícenství*. Praha: Togga, 2015.

GILK, E. *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka*. Boskovice: ALBERT, 2005.

OPELÍK, J. *Uklizený stůl aneb Moje druhá knížka o Karlu Čapkovi a opět s jedním přívazkem o Josefovi*. Praha: Torst, 2016.

POLAN, B. *Život a slovo. Literární studie, medailony, náčrty, glosy*. Praha: Československý spisovatel, 1964.

ŠOTEK, M. (ed.). *Kabaret Eduarda Basse*. Praha: KANT, 2012.

¹ Dobře patrná je tato proměna ve filmové adaptaci *Klapzubovy jedenáctky* režiséra Ladislava Broma z roku 1938, v níž vlivem tehdejší politické situace došlo k aktualizaci oslavy pozitivních hodnot fotbalového týmu (respektive českého národa) právě ve směru obranném.

Cizojazyčné přejímky ve výuce češtiny

Diana Svobodová, KCD PdF OU

diana.svobodova@osu.cz

Klíčová slova: cizojazyčná přejímka, slovo cizí, slovo přejaté, původ slova, typ přejímky, formální adaptace, derivát, synonymum

Keywords: foreign language borrowing, foreign word, loanword, word origin, type of loanword, formal adaptation, derivative, synonym

Loanwords in the Czech language teaching and learning

The text is focused on the issue of foreign language loanwords and their inclusion in the Czech language lessons at the basic schools. The author deals with the definition of borrowed means from the terminological and factual point of view and the work with appropriate dictionary manuals. Attention is paid to the types of loanwords and level of their formal adaptation, concept of the international words and approaches to different types of derivatives of the loanwords. The last part is devoted to activities related to identification of native synonyms of the loans and the ways in which they can be presented within the Czech language teaching and learning.

Úvod

Nedílnou součástí výuky českého jazyka na 2. stupni základní školy, a to nejen v rámci témat souvisejících se slovní zásobou, je problematika cizojazyčných přejímk. Pozornost si zaslouhují nejen proto, že tato oblast lexika prochází výraznými proměnami, ale i vzhledem k tomu, že školní mládež tíhne k užívání módních přejatých prostředků, mnohdy cestou nápodoby výrazů užívaných především v internetové komunikaci. Výuka češtiny nemůže tuto problematiku plně postihnout, mj. i z důvodu časové proměnlivosti a pomíjivosti mnohých přejímaných prvků, ovšem výuka by měla tato témata dostatečně reflektovat a vytvářet u žáků předpoklady k poučenému přístupu k této oblasti slovní zásoby, zejména ve smyslu rozlišování stylového charakteru a způsobů užívání přejímk.

Vymezení přejatých prostředků

Terminologicky přejaté výrazy obvykle explicitně rozlišovány nejsou, v aktuálně užívaných učebnicových řadách¹ se vyskytují (často bez diferenční intencionality) termíny *slova přejatá* i *slova cizí*, resp. *slova cizího původu*, s termíny *výpůjčka* ani *prejímka* se na základní škole obvykle nepracuje². Z námi sledovaných učebnicových řad pouze řada Nakladatelství Fraus význam *slova přejatého* rozšiřuje i na výrazy přejaté do spisovné češtiny z jiných útvarů národního jazyka a *slovo cizí* vymezuje rysy cizosti (Krausová aj., 2014, s. 22), příp. ne zcela přesně uvádí, že *cizí slova* na rozdíl od *slov přejatých* nejsou součástí slovní zásoby českého jazyka (Krausová aj., 2015, s. 22).

¹ Máme zde na mysli např. učebnicové řady českého jazyka pro 6.–9. ročník základní školy, resp. odpovídající ročníky víceletých gymnázií nakladatelství: Fraus (tzv. řady Nová generace), Nová škola, s. r. o., nebo SPN, a. s.

² Důvodem může být potřeba objasnění slovtvorné motivace termínů, která se pro žáky může jevit jako komplikovaná.

Jednoznačné není ani vymezení, které lexikální prostředky považovat za přejaté a kterou ze základních jazykových příruček pokládat za relevantní pro určení původu slov. Nejdostupnější je v současné době Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Filipec aj., 2012, dále jen SSČ), jehož jednotlivá hesla lze snadno vyhledat také na stránkách Internetové jazykové příručky (online), ovšem zejména pro vyšší ročníky ZŠ doporučujeme raději slovníky cizích slov, nejlépe Akademický slovník cizích slov (Kraus aj., 2005, dále jen ASCS), případně slovníky etymologické (např. Český etymologický slovník, viz Rejzek, 2015, dále jen ČES), které původ slov ozřejmí. Tak je možné vyhnout se nejednoznačnému pojetí slov typu *barva*³ nebo *žák*⁴, jejichž cizí původ si uživatelé neuvědomují a které neuvádí jako přejaté ani SSČ, nicméně v ASCS a ČES jejich historie zachycena je. Žáci by také měli získat zkušenosti s prací s různými slovníkovými příručkami, se způsoby jejich sestavení a s informacemi u jednotlivých hesel. Výhradně tyto příručky by pak měly sloužit k ověření odhadů při rozlišování slov domácích a cizích, jež jsou mnohdy součástí úkolů k procvičování.

Typy přejímek

U polysémních lexémů je na místě zvážit šíři významového spektra, na něž se zaměříme, ať už se jedná o samostatně prezentované výrazy, nebo o jednotky kontextově zakotvené pro usnadnění zapamatování jak významu slova, tak jeho náležitého užívání. Pokud není daný výraz do příslušné slovníkové příručky zařazen, což často nastává u nových přejímek, derivátů, kompozit (včetně hybridních) apod., je nutné zvolit jiný vhodný (ověřený) zdroj informací. Součástí práce se slovníky je také prezentace hesel neodpovídajících formálně zadání úkolu, např. je-li zadán derivát, jehož význam je definován pouze u motivujícího výrazu⁵. Rozdíl v práci se slovníkovými příručkami záleží také na způsobu, jakým se k lexikálním jednotkám přistupuje, a na míře zobecnění – zařazení hesla do SSČ lze na rozdíl od ASCS chápat jako průkazný znak integrace výrazu do českého lexika, možné jsou i komparace výkladů hesel (SSČ je obvykle ve srovnání s ASCS stručnější, implicitnější). Pracovat lze např. i se Slovníkem nespisovné češtiny (Hugo aj., 2009), ovšem předpokladem je opět zařazení daného výrazu do příručky, což vzhledem k dynamice v této oblasti lexika nemusí platit a pro vyhodnocení forem typu *skajpovat*, *buknout*, *strímovat* apod. je třeba uplatnit jiné přístupy, založené např. na analogii s dalšími jazykovými prostředky obdobného charakteru. Problémem může být i variantnost grafických forem typu *gambler* / *gembler* nebo zadání podoby, kterou doporučované příručky neuvádějí, např. *šabat*. Zejména u novějších přejímek souvisí variantnost forem s úrovní formální adaptace, již je nejlépe demonstrovat na grafické podobě, která je pro žáky nejsnáze uchopitelná. Ovšem zde je vhodné volit takové příklady,

³ Ze střhn. *varwe*, resp. sthn. *far(a)wa* (Rejzek, 2015, s. 76), viz Kvačková aj., 2015, s. 67, Krausová aj., 2015, s. 24.

⁴ Z lat. *diáconus* z ř. *diákonos* (Rejzek, 2015, s. 814), viz Kvačková aj., 2015, s. 67.

⁵ Např. u hesla *asertivní* uvádí ASCS význam „založený na asertivitě“, *asertivita* je pak definována u samostatného hesla (Kraus aj., 2005, s. 77).

u kterých došlo k pravopisné adaptaci kořene slova⁶, nikoli některého z afixů, u nichž se jedná často o substituci (např. *surfer* – *surfař*, *digitalization* – *digitalizace*), a uká-
zat systémové adaptační jevy (např. *record* – *rekord*, *tennis* – *tenis*, *chip* – *čip*, *me-
dium* – *médium*, *clone* – *klon* apod.), obohacené případně o prvky, jež v závislosti
na dobovém úzu vykazují prvky variability (např. *florbal* × *bejzbol* nebo *džentlmen*
× *superman* apod.). Žádoucí je zařazení tématu formální odlišnosti (např. u výrazů
barbecue, *interview*, *netto*, *science fiction* apod.) od domácích typů z hlediska hlás-
kové stavby a výslovnosti, jež představuje jednu ze základních graficko-fonetických
kombinací adaptace přejímek⁷, a případné potenciality variant vytvářet nové para-
digmatické vztahy, např. homonymie u dvojic *book* – *buk*, *cool* – *kůl*, a to včetně
derivátů typu *bookový* – *bukový*, *coolový* – *kůlový*. Vzhledem k tomu, že tyto prvky
jazykové příručky obvykle nezachycují, je vhodné reflektovat jak kodifikaci někte-
rých starších dublet typu *doping* / *dopink*, tak i existenci nově se objevujících uzuál-
ních podob typu *mejkap*, *šoumen*, *fejsbuk*, *piár*, u nichž je nutný komentář vhodnosti
užívání výhradně v neformálních typech textů apod.

Lexikální prvky mezinárodní

Pojem *slova mezinárodní* plní ve školní výuce svou funkci ve smyslu přejímek uží-
vaných vedle češtiny i v jiných jazycích, obvykle jsou jím chápány výrazy převzaté
z latiny či řečtiny nebo utvořené z jejich komponentů. Nelze pominout didaktický
aspekt srovnání paralelní existence těchto lexémů či slovtvorných základů v růz-
ných nepřibuzných jazycích, včetně cizích, neboť to může napomoci porozumění
cizojazyčným prvkům se shodnými kořeny (např. angl. *occasion* a *okazionalismus*).
Využit je možno i práci s překladovými slovníky k porovnávání internacionalismů
v různých jazycích, a to i v případě dílčích odlišností (viz např. *televize*, angl. *televi-
sion*, fr. *télévision*, šp. *televisión*, r. *телевидение* vs. něm. *Fernseher*), nebo sledovat
různé způsoby adaptace slov v příbuzných jazycích (např. angl. *business* – č. *byz-
nys* – slov. *biznis*, angl. *scanner* – č. *skener* – pol. *skaner* atd.) a obecné adaptační
tendence, jež se ve srovnání s češtinou jeví jako omezenější (např. v polštině pouze
hamburger nebo *smiley*), nebo naopak rozsáhlejší (např. *softvr* nebo *tinedžer* ve
slovenštině).

Mezijazykové paralely se mohou týkat i komponentů typu *anti-*, *mega-*, *-holik*/
*-holic*⁸, včetně velmi produktivních komponentů typu *bio-*, *dia-*, *eko-leco-* apod.,
užívaných při tvoření hybridních kompozit typu *biopalivo*, *dianápoj*, *ekozemědělec*
apod. Námětem k úvaze je téma v současnosti velmi frekventovaných kalků, u nichž

⁶ Problematické je uvádět graficky neměnné lexémy typu *auto*, *film*, *remix* apod.

⁷ Jedná se o kombinace: 1. původní pravopis a výslovnost (pouze s nutnými hláskovými substitucemi), např. *off-road* [ofroud]; 2. adaptovaná grafická podoba podle původní výslovnosti, např. *dabing* / *dabink* (dubbing); 3. dvojitá psaná podoba a výslovnost blízká původní, např. *break* / *brejk* [brejk]; 4. výslovnost počestěná založená na původním pravopisu, např. *celebrita* [celebríta] (angl. *celebrity* [si'lebrítí]), srov. Daneš, 2002. s. 32, Svobodová, 2009, s. 50.

⁸ Týká se výrazů typu *čokoliholik* / *chocoholic*, *shopaholic* / *shopaholik* / *šopaholik*, *čajoholik* apod.; Skalka (1999, s. 108–110) ovšem upozorňuje na to, že morfém *-a-* v motivujícím výrazu *workaholic* je v angličtině afixem (viz podobně *abroad*) a *-o-* v češtině je výsledkem analogie s výrazem *alkoholik*, který ovšem není složeninou (pův. arab. *al-kuhul*).

jsou přejímány pouze sémantické složky, jež se převádějí do domácí formy, obvykle s napodobením morfematické struktury, příp. slovního spojení za použití domácích lexikálních prvků. Přestože jejich identifikace nebývá vždy snadná, nacházíme v učebnicích pro ZŠ zřejmé kalky (doslovné překlady) zejména mezi příklady sousloví typu *skleníkový efekt, plovoucí podlaha, zelená vlna, horské kolo, mobilní síť*, ze starších např. nevlastní kompozita typu *okamžik*⁹, a odhlédneme-li od vcelku pochopitelné absence termínu kalk, domníváme se, že způsob jejich tvoření by ve výuce reflektován být měl.

Deriváty přejímeček

Cizojazyčný původ by také neměl být opomíjen v případech derivátů od přejatých základů, byť k odvozování došlo pomocí domácích afixů a mnohdy jde „pouze“ o substituci afixu cizího. Proto i adjektiva, jež jsou součástí sousloví typu *tropická bouře*, nebo např. substantiva odvozená od anglicismu *sport* typu *sportka* nebo *sportovec* je třeba prezentovat jako slova odvozená z cizích slov, nejde o výrazy domácí (srov. Krausová aj., 2014, s. 22–23). Pokud slovníky cizích slov neuvádějí u derivátů jejich původ, je nutné pracovat s výrazy motivujícími, u nichž tyto informace uvedeny jsou, a se skutečností, že už samo zařazení odvozenin do slovníku cizích slov je důkazem jejich převzetí a potřeba morfologicko-slovotvorné adaptace je dána absencí možností slovnědruhově transpozice ve srovnání s analytickými jazyky, z nichž čeština výrazy přejímá (srov. angl. *rain* – „dešť“, „deštový“ i „pršet“), a nutností začlenění přejímeček do derivačních a konjugačních paradigmat, u nichž lze případně poukázat na produktivní typy, např. na zařazení adaptovaných sloves ke 3. slovesné třídě (*rapovat, skenovat, surfovat*) apod.

Vedle derivátů spisovných je možné s náležitým komentářem prezentovat i slangismy či kolokvialismy tvořené např. univerbizací typu *fleška, laserovka, mixák*, příp. pro češtinu specifickým odvozením od přejatých abreviatur, zkratk (např. *esemeska, cédéčko*), považovaných někdy uživateli nesprávně za deminutiva. Ke zvážení je pak reflexe slangových forem neologismů typu *fejs, insta*, příp. *fejsáč, instáč* (Facebook, Instagram), neboť jde o výrazy na jedné straně v běžné mluvě školní mládeže frekventované, na druhé straně zjevně substandardní a zřejmě i časově pomíjivé.

Synonymie přejímeček

Nejčastěji bývají cizojazyčné přejímky prezentovány jako synonyma výrazů domácích, a to v rámci různých aktivit založených na substituci, resp. vyhledávání souznačných výrazů uváděných buď samostatně, nebo ve větách či textech. Při hledání ekvivalentů lze opět uplatnit metodu zjišťování původu slov, např. při výběru českého synonyma anglicismu *interview* z lexémů *monolog, reportáž, dialog a rozhovor* (srov. Kvačková aj., 2014, s. 62).

⁹ Srov. angl. *greenhouse effect, floating floor, green wave, mountain bike, mobile network*, něm. *Augenblick*.

Doporučujeme vztahovat synonyma vždy ke kontextu, přestože související tematické zúžení může situaci komplikovat – jako příklad lze uvést větu *V naší ulici sídlí řada institucí* (Kvačková aj., 2015, s. 68), kde lexém *institute* lze substituuovat domácími výrazy *zařízení*, *ústav* nebo přejímkami *orgán* či *organizace*, z nichž za nejvhodnější považujeme výraz poslední, který ovšem není domácího původu¹⁰. Motivací pro hledání synonym je seznámení žáků s přejímkami a snaha o rozšíření jejich individuální slovní zásoby, reálná náhrada však může být mnohdy problematická, např. v ustálených spojeních typu *presumpce nevinny*, užívaného s domácím výrazem *předpoklad* jen *zřídka*¹¹, nebo *obrovská plejáda*, kde substituce substantivy *skupina*, *řada*, *zástup* apod. eliminuje původní příznakovost. Velmi častý je i v učebnicích výraz *klient*, jehož frekvence v současném českém lexiku vzrůstá, ne vždy lze vhodně užít české synonymum *zákazník*, např. v syntagmatu *klient v nemocnici* je možná substituce pouze přejímkou *pacient*.

Jsou-li přejímky, k nimž mají být souznačná slova vyhledávána, uváděny samostatně bez kontextu, je na místě pracovat s alespoň základním spektrem významů, jež jsou jim v češtině přiřazovány. Omezení jen na jeden z nich je většinou výrazně zjednodušující, je-li např. k adjektivu *aktivní* uvedeno pouze synonymum *činný*, podobně ve dvojicích *konkurz – soutěž*, *originální – původní* apod., kdy u substantiva *konkurz* nelze opomíjet význam *úpadek* (a přejatý ekvivalent *bankrot*), adjektivum *originální* vyjadřuje obecně pozitivní hodnocení (s ekvivalenty *jedinečný*, *vynikající* apod.). Za ne zcela vhodné považujeme také snahu o nalezení jednoslovného synonyma v případech, kdy takové synonymum výrazně omezí sémantické spektrum, např. ve dvojicích *technologie – postup* nebo *premiér – předseda*, u nichž české ekvivalenty pouze takto formulované význam dostatečně nevystihují.

Závěr

Pokusili jsme se naznačit, že problematika cizojazyčných přejímek je mnohovrstevná, a aby byla pro žáky přínosná a zároveň aktuální, je třeba zachovávat rovnováhu mezi výše naznačenými typy přejímek z hlediska doby jejich převzetí, příznakovosti, oborové specifičnosti apod. a také zvažovat přiměřenou náročnost a vhodnost jednotlivých výukových aktivit vzhledem k věku a znalostem žáků. Vhodný přístup je také třeba volit při hodnocení užívání přejatých prvků, nutné je poučení o vhodné míře a funkčnosti i o případné samoučelnosti jejich užívání.

Literatura

- Český národní korpus – SYN. [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK [cit. 24. 1. 2018]. Dostupné na <<http://www.korpus.cz>>
- DANEŠ, F. Xenizmy v dnešní češtině. In HLADKÁ, Z. KARLÍK, P. (eds.). *Čeština – univerzálie a specifika 4*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 29–35.
- FLIPEK, J. aj. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3., dopl. vydání. Praha: Academia, 2003.

¹⁰ Srov. *organe* z lat. *organum* (Rejzek, 2015, s. 476).

¹¹ Poměr výskytů v korpus SYN v6 je 484 : 1.

- HOŠNOVÁ, E.; BOZDĚCHOVÁ, I. *Metodická příručka Český jazyk 7 pro základní školy*. Praha: SPN, 2008.
- HUGO, J. aj. *Slovník nespisovné češtiny*. 3., rozšířené vydání. Praha: Maxdorf, 2009.
- Internetová jazyková příručka*. [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 5. 1. 2012]. Dostupné na: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- KRAUS, J. aj. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005.
- KRAUSOVÁ, Z. aj. *Český jazyk 8. Příručka učitele pro základní školy a víceletá gymnázia: [nová generace]*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2014.
- KRAUSOVÁ, Z. aj. *Český jazyk 9. Příručka učitele pro základní školy a víceletá gymnázia: [nová generace]*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2015.
- KVAČKOVÁ, J. aj. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy*. 2. vydání. Brno: Nová škola, s.r.o., 2014.
- KVAČKOVÁ, J. aj. *Český jazyk pro 8. ročník základní školy*. 2. vydání. Brno: Nová škola, s.r.o., 2015.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. 3., dopl. vydání. Praha: Leda, 2015.
- SKALKA, B. Canisterapie, workoholik, workholik? *Naše řeč*, 82, 1999, s. 108–110.
- SVOBODOVÁ, D. *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009.

K. J. Erben – obraz osobnosti básníka jako kulturního konstruktů

Alena Zachová, Katedra českého jazyka a literatury, UHK

alena.zachova@uhk.cz

Klíčová slova: způsob vytváření kulturních konstruktů, životopisná literatura o K. J. Erbenovi, dobové interpretace jeho osobnosti

Keywords: Keywords: ways of creating cultural constructs, biographies of K. J. Erben, period interpretations of Erben's personality

K. J. Erben – the Personality of the Poet as a Cultural Construct

On the basis of biographical data and cultural construct of the period the author analyses how we picture prominent figures of our nation. The author tracks changes in interpretation and literary criticism from the end of the 19th century to our times. Each period prefers certain topics and different interpretation and therefore the public image of the poet is changing, too. Interpretation of biographical data mirrors not only the changes in literary theory but also the character of the period when they were created.

Naše představy o významných osobnostech, výsledné obrazy, které si o nich utváříme, jsou vždy ovlivňovány dobovým vědeckým, kulturním a společenským diskursem. Je třeba si uvědomit, že ať již jde o postavy umělců nebo historicky zajímavých osobností, jejich hodnocení a klasifikace v rámci dobových systémů jsou vždy kulturním konstruktem, a nikdy tomu nebylo jinak.

Sledujeme-li např. osobnost Karla Jaromíra Erbena (1811–1880), významného východočeského rodáka, a jeho začlenění do české literatury a kultury, zcela zřetelně se před námi objevuje obraz – symbol – ideál básníka, začínající žít vlastním

životem již krátce po jeho smrti. Zdrojem pro tyto interpretace se stávají dobové dokumenty a publikované životopisné obrázky nejrozličnějšího charakteru, vzpomínky jeho současníků či korespondence. Všechny tyto typy textů přinášejí zajímavé informace nejen o autorovi, ale zejména o myšlení a proměnách společnosti, o dobovém kulturním a společenském kontextu.

Jedna z prvních studií o básníkovi vyšla již v roce 1883 pod názvem *Život Karla Jaromíra Erbena* a jejím autorem je Vincenc Brandl. Z dalších připomeňme ze začátku dvacátého století *K. J. Erben. Obrázek životopisný a literární* z roku 1911 od Josefa Karáska. Oba autoři ještě vycházejí z herderovské tradice literárního romantismu, který kladl důraz na uctívání lidové tvorby, víru „v *prostonárodní, přírodní poezii, jejíž čistý a nezkalený pramen je ukryt v duši lidu*“ (Grund, 1935, s. 11). Výchozí materiál těmto autorům primárně sloužil k ideologické propagaci tehdy aktuálních nacionalistických konceptů podstatně více než k poznání nebo pochopení básnickovy osobnosti a tvorby. Ve zmíněných studiích o Erbenovi jde autorům především o zvýšení prestiže českého národa a jeho kultury prostřednictvím postavy významné osobnosti. Tyto snahy jsou pro nás dnes – vzhledem ke společenskému a politickému kontextu posledních dvou desetiletí devatenáctého století a prvních desetiletí století dvacátého – celkem pochopitelné. O to více si však potvrzujeme naše výchozí uvažování o tom, že obraz významné osobnosti je vždy výsledkem dobových představ a požadavků.

V pojetí národní identity střední Evropy sehrála významotvornou roli zejména složka jazyková, kterou však nelze oddělit od roviny kulturní. Národní identita byla založena na celé řadě dalších identit, jako byla identita regionální, etnická, třídní, podílely se na ní vazby politické, vazby k teritoriu apod. Celý tento souhrn faktorů obsahuje představu o společném prostoru, hodnotách a tradicích, jejichž cílem je poskytnutí identifikace jedince s národními hodnotami a postavami, které tyto hodnoty reprezentují¹.

K charakteristickým nacionalistickým symbolům devatenáctého století u nás patřil především idylicky chápáný prostor venkova a motiv vesnické chaloupky. K vlasteneckému konceptu lidovosti náležela i představa, že z venkovské chaloupky pocházeli všichni významní mužové národa (Macura, 1997, s. 43–61). Ve stejném duchu jsou koncipovány i výše uvedené „erbenovské“ studie, a proto se zastavme právě u tohoto motivu.

Vincenc Brandl, jehož *Život Karla Jaromíra Erbena* vyšel v roce 1883 nejprve ve Světozoru a o čtyři roky později knižně, je v tomto směru pro nás přímo ukázkovým autorem. V jeho studii lze nalézt všechny typické symboly, které byly s představami vlastenectví v druhé polovině devatenáctého století spojovány. V textu určeném pro časopis, tedy pro širší veřejnost, převažuje podle očekávání didaktičnost a popularizace před vědeckou přesností a metodologií.

¹ K chápání nacionalismu a jeho pojetí viz zejména Hroch, M. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Slon, 2009, str. 16–38.

Autor popisuje prostředí, z něhož básník vyšel, jako chudé, zdůrazňuje však jeho mravní rozměr. Erbenovu rodinu reprezentuje jako pracovitou, osvícenou, z níž pocházeli zruční řemeslníci, písmáci, vynikající hudebníci nebo učitelé. Dále vytváří paralelu mezi krajem, z něhož Erben pochází, a jeho povahou. Vlnovitá vyvýšenina přechází „k úrodným nivám Labským“ tvořící hlavní ráz krajiny královéhradecké. Podle Brandla je tato krajina pozeňnaná od dávných věků a pouze zpěvným českým lidem obydlená (Brandl, 1887, s. 3). Rozšiřující se obzor geografický utváří podle autora i charakter jeho obyvatel, jsou pohotovější, rychleji se orientují ve všem, co světem hýbe. Erbenovu poezii chápe jako zhmotněnou manifestaci rodného kraje, jeho zpěvnosti a krásy. V tomto případě ukotvuje jedince do idylického krajinného prostoru. Autor ale vytváří ještě další paralelu, paralelu křesťanské oběti Kristovy a jeho vzkříšení s utrpením a vzkříšením českého národa² prostřednictvím jeho představitelů – zástupné oběti – Karla Jaromíra Erbena.

„V úkrytě horských krajin, v útulku schovaném před nepřejným světem chyší nalezl genius český sympathický ohlas v duších Čechů věrných, ve kterých starožitný otcův mrav jako jiskra tlel, aby v době příznivé v plápolavý oheň lásky k vlasti se rozplamenati mohl ... Jen tímto svatým zápalem, jen touto skálopevnou důvěrou v sebe i v genia svého překonali první bojovníci za právo a osvětu národní všecky obtíže, překážky a nesnáze ... oniť byli vykupitelé z jařma nesvobody a mrákoty duchové a jakož žádné vykoupení a spasení bez oběti a trýzně vykupitelů býti nemůže, tak také bojovníci, kteří o zvelebení lidu českého se namáhali, zakusili zloby, nenávisti a pronásledování světa v míře vrchovaté a mnohý z nich vypil kalich hořkosti až na dno. Veliká tragoedie světové historie, která se jmenuje pašijí národa českého, odráží se také v životě vzkřísitelů jeho: jako veškeren lid český strádal a trpěl, tak strádali a trpěli i ti, kteří toho lidu se ujímali. ... Kus takové pašije, vtěleném v životě individuálním, nakreslíme podjímající úkol vylíčiti život Karla Jaromíra Erbena, jenž pílí neúpornou, pracovitostí neoblomnou a skromností neobyčejnou ... dlouho zápasiv v boji o bytí, o chléb vezdejší ... Tento zápas jeho s nepřizní života i okolností byl tím záslušnější, čím slabší tělo, čím chatrnější jeho zdraví bylo.“ (Brandl, 1887, s. 1–2).

Gradace motivů od ústrků, strádání, nesvobody a pronásledování až k zapálení jiskry, vzepětí, boje a vzkříšení národa prostřednictvím takových osobností, jako byl Karel Jaromír Erben, je zajímavým dokladem vytváření stereotypů, které v naší kultuře zůstaly hluboce zakořeněné. Charakteristickým znakem textu a z něj vycházejících stereotypů je role oběti, český národ jako oběť nepřejícného okolního světa. Nepřehlédnutelný je i důraz na duchovní rovinu vzkříšení. Boj a zápas se podle autora netýká světa hmotného, ale především duchovního – první bojovníci za národní práva překonávali překážky, zakusili zlobu a nenávist. Zvítězili nikoliv zbraněmi (konkrétně u Erbena je dokonce zdůrazňováno chatrné zdraví), ale takovými

² K problematice národního obrození jako zesvětštění křesťanského mýtu viz PROCHÁZKA, M.; HRBATA, Z. Evropský romantismus a české obrození. In *Český romantismus v evropském kontextu*. Ústav pro českou a světovou literaturu, Praha 1993, str. 5–25.

vlastnostmi, jako je nezměrná píle, neoblomnost, pracovitost a skromnost, tedy volní vlastnosti s důrazem na tradice a duchovní rozměr národa (víra, důvěra).

S informacemi o chudých poměrech a venkovských chaloupkách se v různých variantách setkáváme v řadě materiálů o Erbenovi až do konce osmdesátých let dvacátého století³. Zatímco na přelomu devatenáctého a dvacátého století sloužil obraz neutěšené sociální situace po napoleonských válkách jako důkaz nezlomnosti a houževnatosti národa, v druhé polovině dvacátého století reprezentuje ideologický důkaz nespravedlivých sociálních poměrů. V každém případě tyto materiály dokládají způsob utváření legendy, obrazu doby a osobnosti. Brandlův text z osmdesátých let devatenáctého století i texty z dob socialistických fungují na stejném principu. Podřizují fakta ideologii a zvýrazňují emocionálně vypjaté situace. Pro čtenáře jsou pak takové obrazy zprostředkované emocemi snadno zapamatovatelné a stereotypně jsou potom přenášeny dál. Erben tak zůstal dlouho spojován s obrazem národního pěvce pocházejícího z chudých rodičů, jehož poezie „*má tolik nevdanouců svěžeseti a něžného půvabu, že i v poslední české chaloupce znají význačné básně její*“ (Karásek, 1911, s. 3).

Interpretace problematiky vzestupu talentovaného chlapce ze společensky nízkého prostředí v kontextu českého národního obrození zůstává však výzvou i dnes. Samozřejmě i dnešní interpretace se spolupodílejí na výsledném obraze básníka a jeho doby, využívají k tomu však prostředky charakteristické pro současnost.

Jednou z možností je interpretace z hlediska utváření středních českých elit⁴. Pokud vezmeme v úvahu toto hledisko, měli bychom si položit otázku, jak v těchto sociálně skutečně nelehkých poměrech mohla vyrůst poměrně široká vrstva české inteligence. Proces masivního nárůstu studentů z českého prostředí u nás probíhal zejména od počátku devatenáctého století a byl ovlivněn celou řadou faktorů (modernizací školství a narůstající institucionalizací společnosti počínaje), avšak zůstává skutečností, že bez těchto elit, tedy široké vrstvy středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných Čechů, učitelů, lékařů, právníků, úředníků či duchovních si lze pozdější vznik moderního českého národního státu jen obtížně představit. A výše zmiňované studie, pozitivisticky a mnohdy i sentimentálně orientované, poskytují zajímavý materiál pro analýzu této problematiky.

Rozhodně stojí za zmínku, kolik lidí z Erbenova blízkého okolí muselo vynaložit značné úsilí, projevit aktivitu, přispět pomocí, přimluvou, penězi apod., aby se nadaný chlapec „z chudé venkovské chaloupky“ mohl zařadit mezi národní elitu.

³ Značnou dávkou sentimentalismu se vyznačuje zejména práce Josefa Karáska: „*A krajané naši, odsouzení v cizině žítí, deklamují se zálibou o svých schůzkách Poledníci, Mateřídoušku, o vánocích se u nich ozývá „Hoj, ty štědrý večere“, – oči jim při tom vlhnou. ... Karel pocházel z chudých rodičů; byl to hoch nadaný, a poněvadž prospíval v hudbě, byli by z něho rodiče rádi měli učitele.*“ KARÁSEK, J. K. J. Erben. *Obrázek životopisný a literární*. Nakl. Josefa Pelcla, Praha 1911, str. 3–6. Příkladem textu s opakujícím se stereotypy z pozdější doby viz např. K. J. Erben – *Život a dílo*. U příležitosti 110. výročí úmrtí K. J. Erbena. Okresní knihovna v Ústí nad Orlicí. Okresní kulturní středisko Ústí nad Orlicí, 1980.

⁴ K tématu FILIPOWICZ, M.; ZACHOVÁ, A. *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009.

Připomeňme si proto, jak složitá cesta v tomto konkrétním případě to byla. Nejdříve se chlapci věnovali dědeček a strýc, František a Josef Žába, oba učitelé v Miletíně. Další významnou postavou nápomocnou při Erbenově cestě za vzděláním byl miletínský farář Jan Arnold. Postaral se o to, aby jeho kaplan Antonín Černý učil děti němčinu, kterou nutně potřebovali pro vstup na gymnázium. Potom následovali učitelé během jeho středoškolského a vysokoškolského studia. Erben v letech 1825–1831 studoval v Hradci Králové na tehdy ještě německém gymnáziu, které však již Brandl označuje za semeniště češtví. Bylo to v době učitelského působení zejména Václava Klimenta Klicpery a Josefa Chmely. K jak rychlým změnám významu a rozšiřování českého jazyka docházelo, dokládají např. vzpomínky Aloise Jiráska, který v Hradci Králové studoval o čtvrtstoletí později (Jirásek, 1932). Přichází sem z nižšího broumovského německého gymnázia a popisuje, jaké měl obavy, zda je jeho znalost mateřského jazyka dostatečná a jestli studium na vyšším gymnáziu v češtině vůbec zvládne.

Na středoškolská studia Erbenovi přispívali rodiče a živil se kondicemi (vyučoval zejména hudbu v měšťanských rodinách). Zajímavě Brandl popisuje Erbenovu cestu k dalším studiím v Praze. Rodina na jeho podporu neměla prostředky, což vzbudilo soucit vrchnostenských úředníků ze zámku a ti mezi sebou vybrali částku peněz, která by mu zaplatila cestu do Prahy a pomohla mu v Praze nějaký čas vyžít. „*To když později uslyšel statkář miletínský, Falge, pokračoval v šlechtěném skutku svých úředníků a podporoval Erbena v Praze měsíčním, ovšem ne velkým příspěvkem.*“ (Brandl, c. d., s. 8). Na Erbenova studia přispíval i majitel panství Bílých Poličan Fr. Czeczinkar.

Popis Erbenovy cesty ke vzdělání nebyl v jeho době ničím výjimečným. Podobné zkušenosti popisuje řada vrstevníků, mezi nimi i generační druh Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), celoživotní Erbenův kolega, ale také konkurent, pocházející z Hradce Králové. Ve svých pamětech (Tomek, 1904) popisuje pomoc, kterou poskytl jemu a jeho bratrovi Josefovi (oba vystudovali v Praze stejně jako Erben práva) hradecký kupec a hospodský Jan Josef Kučera. Tomek ho charakterizuje jako nejváženějšího měšťana, bohatého a vzdělaného, „spravedlivého patriarchu“, který se za studia Tomkových synů přimlouval, půjčoval jim knihy ze své knihovny a během studií v Praze bydleli zdarma v jeho domě.

Rozšířené byly ještě další formy pomoci studentům. V úřednických a vlasteneckých rodinách bylo zvykem alespoň jednou v týdnu pozvat studenty na oběd. Nešlo jenom o poskytnutí stravy, ale také o společenské kontakty, což dospívající chlapci neprožívali vždy bez rozpaků. Např. František Pražák (1885–1947), studující v Hradci Králové učitelský ústav, popisuje tyto zvyklosti ještě na konci devatenáctého století jako ponižující zkušenosti, protože chlapci z horších společenských poměrů byli špatně oblečení, nebyli zvyklí na společenskou konverzaci a cítili se trapně. V některých rodinách dostávali najíst, aniž by se museli účastnit společného stolování, což jim více vyhovovalo. Pro mladé muže ze sociálně slabých poměrů byl

však tento typ kontaktů nesmírně užitečný a důležitý, protože se přirozeným způsobem seznamovali se společenskou vrstvou, do níž budou zanedlouho sami patřit a svým chováním střední vrstvu i utvářet (Pražák, 1946, s. 77).

Nelze se domnívat, že by všichni vrchnostenští úředníci, právníci nebo středoškolské profesori, tj. představitelé středních měšťanských vrstev, byli tak útliví, jak popisuje Brandl, spíše patřilo k dobrým dobovým mravům chovat se jistým způsobem. Veřejné mínění tak tvořilo tlak i na ty méně uvědomělé a méně šlechtivé.

Zvaní studentů do měšťanských rodin pokračovalo i při jejich pozdějším studiu v Praze. I v tomto případě šlo o významnou materiální a společenskou podporu, avšak z doby vysokoškolských studií se v jejich vzpomínkách s pocity studu a trapnosti již nesetkáváme. Vysokoškolské studenti představovali perspektivní mladé muže, kteří se neúčastnili jen rodinných obědů, ale podíleli se i na společenském životě rodin, do nichž byli zvaní. Setkáváme se s popisem společenských zábav, společného koncertování, předčítání novinek či diskusí. V případě Tomka a Erbeny to byla zejména rodina Palackých, s níž měli v Praze úzké kontakty. Studenti se nestýkali pouze s měšťanskými vlasteneckými rodinami, ale také s rodinami šlechtickými⁵, které též finančně přispívaly na jejich studia. Studenti nebo čerství absolventi pro ně nejčastěji pořádali rodinné archívy, šlechtické rodiny je zaměstnávaly také jako učitele a vychovatele. Kupříkladu Palacký takto získané finanční prostředky děлил mezi V. V. Tomka a K. J. Erbeny. Tomek pracoval v zámeckém archivu Thunů (Tomek, c.d.), Erbenovy cesty po venkovských archivech financoval hrabě Deym⁶. Tyto kontakty představovaly další stupeň společenského vzestupu, ve šlechtických rodinách se hovořilo několika světovými jazyky, jako vychovatelé studenti se svými svěřenci často cestovali po světě⁷, otevřel se jim další společenský obzor, který pomohl zvýšit jejich sebevědomí, získat cenné společenské ale i politické kontakty.

Na vzestupu talentovaných chlapců se tak podílela celá řada konkrétních lidí. Bez jejich pomoci, tedy fungující občanské společnosti, by to nebylo možné. Mecenášství, institucionalizované ve dvacátém století do různých forem stipendií, bylo důležitou součástí vzestupu národa.

Obraz génia pocházejícího z chaloupky a končícího v národním pantheonu, tedy obraz nízkého původu básníka a vysokého respektu, který během života získal, reprezentuje nejen strmý výstup a úspěch jedince, přeneseně celého národa, ale dochází tím i k překlopení významu vysokého a nízkého. Nízké ztrácí svůj pejorativní

⁵ Např. hradecký rodák Josef Štolba, působil u Kouniců jako vychovatel a společník. In: ŠTOLBA, J. *Z mých pamětí. I. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků*. Nakladatelské družstvo Máje, knihtiskárna Dra Ed. Grégra a syna.

⁶ Erben v dopise K. V. Zapovi popisuje, jak Palacký inicioval sepsání historie stavů: „I učinil k tomu pan Palacký návrh, a šest osob z nejvyšší šlechty české, jejichž hlava hr. Dejtn, odhodlal se, povoliti k tomu 600 zlatých stf. řočně na 6 let.“ In: Karel Jaromír Erben o sobě (v dopise K. V. Zapovi – z 20. 12. 1843). K tisku připravil Antonín Grund, nak. Kmen jako soukromý tisk k Erbenovu večeru, pořádaném dne 29. 4. 1940 v Mozarteu v Praze. Melantrich Praha. K tématu GRUND, A. *Karel Jaromír Erben*. Melantrich, Praha 1935, s. 39.

⁷ Viz např. právník Josef Štolba, který byl vychovatelem u Kouniců, procestoval jako společník hraběte Desfours-Walderode Evropu, Ameriku a Indii. In: c.d.

význam bezvýznamného, nehodnotného a stává se hodnotově ceněnou součástí výsledného obrazu a zároveň i součástí kulturního příběhu, tedy kulturního konstruktů o českém národním obrození.

Literatura

- BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*. Brno: Matice moravská, 1887.
- FILIPOWICZ, M., Ľ.; ZACHOVÁ, A. *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009.
- GRUND, A. *Karel Jaromír Erben*. Praha: Melantrich, 1935.
- HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Slon, 2009.
- JIRÁSEK, A. *Z mých pamětí*. Sebrané spisy, Praha: J. Otto, 1932.
- KARÁSEK, J. K. *J. Erben. Obrázek životopisný a literární*. Praha: Nakl. Josefa Pelcla, 1911.
- MACURA, V. Chaloupka – projekt idyly. In: *Poetika míst*. Hodrová, D. a kol., Praha: H+H, 1997.
- PRAŽÁK, F. *Půl století: paměti*. Praha: Družstevní práce, 1946.
- PROCHÁZKA, M.; HRBATA, Z. Evropský romantismus a české obrození. In: *Český romantismus v evropském kontextu*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, 1993.
- TOMEK, V. V. *Paměti z mého života*. Díl I., Praha: Nákladem Musea království českého, 1904.
- ŠTOLBA, J. *Z mých pamětí. I. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků*. Nakladatelské družstvo Máje, knihtiskárna Dra Ed. Grégra a syna.

Srovnání nesrovnatelného? Znalosti funkční morfologie u žáků před 50 lety a dnešních bohemistů

Marie Čechová

m-cechova@seznam.cz

Klíčová slova: žáci, studenti, výzkum, mluvnické kategorie jmen, rod, životnost, číslo, pád, znalost, pochopení

Keywords: pupils, students, research, grammatical categories of nouns, gender, animate and inanimate nouns, number, case, knowledge, understanding

Comparing the Incomparable Knowledge of Functional Morphology – Pupils 50 Years Ago and University Students of Czech Today

The study analyses and compares the results of the research of the knowledge of functional morphology of pupils from the third year of primary school up to school leaving exam conducted 50 years ago to the research of the same knowledge of first year university students of Czech language at the Faculty of Arts of Charles University and Pedagogical Faculty of Charles University at 2017. Some results of the research of the knowledge of functional morphology of the university students of Czech language at Pedagogical Faculty of Purkyně University conducted in 2009/2010 is taken into account, too.

K této srovnávací studii mě přivedl příspěvek Roberta Adama *Určování morfologických kategorií jmen: sonda do praktik začínajících studentů bohemistiky* (Didaktické studie, 2018, s. 13–30), kterou mi dedikoval a v níž navázal na mou monografii *Mluvnické kategorie podstatných jmen s podtitulem ve vyučování českému jazyku* (1976) a na kapitolu Historická nadčasovost výukových problémů z knihy *Život s češtinou* (2017, s. 263–291). Při psaní této kapitoly jsem nejen tušila na základě svých zkušeností s vysokoškolskou výukou, že mluvnické kategorie jsou stále aktuálním problémem ve vyučování.

R. Adam v návaznosti na svůj článek zpracoval *Postup při morfologickém rozboru jmenných tvarů* (Český jazyk a literatura, 2017/18, č. 5, 222–229). Jeho smyslem je ukázat středoškolským češtinářům postup funkčního morfologického rozboru jmen. Opět odkazuje na mé publikace, vedle monografie z r. 1976 i na *Češtinu a její vyučování* (1998), v níž jsem předložila návrh postupu v podobě algoritmu určování kategorií u podstatných jmen. R. Adam rozšířil problematiku o určování u přídavných jmen, zájmen a číslovek.

K článku R. Adama, zkoumajícího v současnosti znalosti studentů FF UK a PedF UK je možno připojit výsledky mého výzkumu kompletní znalosti morfologie (z r. 2009 a 2010), v němž byly zjišťovány obecné znalosti z morfologie, znalost slovních druhů, morfologických kategorií všech jmen i sloves a orientace ve formální morfologii u studentů češtiny na Pedagogické fakultě UJEP. Nešlo tedy o zcela souměřitelný výzkum, avšak několik parametrů bude možno připomenout.

Z výzkumu před 50 lety:

Monografie (1976) představila výsledky výzkumu z let 1968 až 1970 provedeného na reprezentativním vzorku pražských žáků (ve dvou etapách) metodou testovou (s 1 519 žáky od 3. ročníku základní školy po maturanty, celkem 45 tříd z Prahy), metodou řízených rozhovorů se 180 žáky (vybranými statistickou metodou náhodného výběru) a se všemi vyučujícími ve výzkumných třídách, metodou pozorování v ročnících, v nichž bylo probíráno příslušné učivo, metodou experimentu ve 4. a 8. ročnících, rozhodujících tehdy pro zařazení tvaroslovného učiva: ve 3.–4. ročníku seznámení s mluvnickými významy (kategoriemi), v 8. ročníku zařazení pomnožných, hromadných a látkových jmen, tedy jmen se specifickými tvarovými vlastnostmi.

Výsledky šetření ukázaly závažné nedostatky: Poznávání mluvnických kategorií se nerozvíjí postupně, vlivem nesprávného chápání mluvnických kategorií (podle lexikálněsémantických kritérií) zůstává na nízké úrovni, mnohdy až do maturit na úrovni 3. a 4. ročníku. Počet správně určených případů se s věkem sice zvyšoval, avšak obtížnější příklady úspěšně nezvládla ani většina žáků středních škol, nedospěli k tomu, aby u nich mluvnické znaky převážily nad věcněvýznamovými, a tak není-li naprostý soulad mezi tvarem a významem; např. jestliže tvar jednotného čísla neoznačuje jeden předmět a tvar množného čísla více než jeden předmět, žáci chybují.

Jednou z hlavních příčin zjištěného stavu bylo (a je) zanedbávání **pozorování a porovnávání tvarů** slov, proto žáci často nedospějí k pochopení jejich funkce

a místa v systému a obracejí se při určování mluvnických kategorií k předmětné skutečnosti (např. životné podstatné jméno je podle mnohých žáků to, co se pohybuje, přijímá potravu, má srdce...). Další příčinu spatřujeme v nedostatečném **spojení tvaroslovného učiva s učivem ze skladby**.

Tvarosloví jmen se věnuje poměrně hodně času, avšak většinou jen skloňování podle vzorů bez nalézání vztahů mezi tvaroslovím a skladbou: který tvar mívá × nemívá tu kterou syntaktickou funkci, nevyužívá se ani zpětně znalostí žáků ze skladby ve vyučování tvarosloví.

Na základě získaných výsledků jsme nemohli potvrdit, že žáci určují některou kategorii lépe, rod nebo číslo, než jinou, pád, jak se konstatuje v didaktických a metodických pracích do té doby, např. J. Jelínek, Z. Dvořáková, V. Pařízek, P. Hauser.

Proč si mysleli didaktikové, že žáci hůře než rod a číslo určují pád? Protože při určování kategorií rodu a čísla nezařazovali, nebo alespoň ne často, jména pomnožná a hromadná. Avšak právě na nich se pozná, zda žák pochopil podstatu mluvnické kategorie rodu s životností a čísla.

Nejen vzorek žáků (ZŠ a SŠ) podrobených šetření byl reprezentativní, ale rovněž do vzorku testovacích příkladů jsme včlenili nejrůznější typy, abychom získali obraz co možná nejúplnější. Odstupňování obtížnosti úkolů podle stupňů školy spočívalo v posouzení odtažitosti typů příkladů z hlediska lingvistického, s přihlédnutím k typům příkladů zařazovaných (někdy nepřiměřeně) do učebnic toho kterého stupně školy a do jednotlivých ročníků (např. nevhodné zařazení substantiva *dobytek* na 1. stupni ZŠ, viz určování rodu, část A).

Oddíl A ve všech částech testu (rod, číslo, pád) vyplňovali všichni žáci od 3.–4. ročníku, oddíl B žáci 2. a 3. stupně (od 7. ročníku), oddíl C jen žáci 1. až 3. ročníku SVVŠ (střední všeobecně vzdělávací škola byla tehdy tříletá).

Žáci základní školy (obou stupňů) určovali v částech A nejlépe číslo, pak rod a nakonec pád, žáci střední školy číslo, pád a nakonec rod. V částech B žáci 7.–9. tříd i střední školy určovali nejlépe pád, pak rod a nakonec číslo (při větších rozdílech ve výsledcích u jednotlivých mluvnických kategorií než v částech A). V částech C pak žáci středních škol určovali téměř shodně rod a pád, číslo hůře. Z výsledků jsme usoudili, že správné určování mluvnických kategorií záleželo na výběru typů příkladů. Určují-li žáci obtížné typy (v části B a C určovali žáci číslo hlavně u jmen pomnožných a hromadných), chybují často. Určují-li typy snadno identifikovatelné, u nichž je „shoda“ mezi věcnou skutečností a mluvnickou kategorií, u nichž si mohou pomoci ukazovacími zájmeny (kromě dvojnásobného zájmenného tvaru *ta*) a pádových otázek, chybují méně. Z toho plyne, že správné určení ještě vůbec neznamená pochopení kategorie, avšak chybně jasné signalizuje její nepochopení.

Výzkum potvrdil, že mnozí žáci nevědí, že **mluvnická kategorie rodu** se vždy nekryje s přirozeným rodem. Potíže vznikají u některých jmen kolísajících v rodě (rodové varianty). Žáci a ani někteří učitelé se nevypořádali se změnou rodu v množném čísle. Nejvíce potíží působí všem **rozlišování životnosti** mužského rodu u jmen

hromadných označujících zvířata (*dobytěk, hmyz* – chybovalo 80–90 % žáků), méně u hromadných označujících skupiny lidí (*národ*). Žáci chybují často i tehdy, je-li předmět neživý označován tvarem životným (*papíroví draci*).

Stejně tak **gramatické číslo** je v pojetí většiny žáků ztotožňováno s počtem (je-den předmět × více předmětů), proto největší nesnáze nastávají při určování čísla jmen pomnožných a hromadných. Číslo pomnožných jmen určují žáci ještě hůře než u jmen hromadných. Spíše tedy chápou vyjádření nerozčleněného celku tvarem čísla jednotného (*mládež, žactvo*) než označení složitého nebo členěného jednoho předmětu (jevu) tvarem čísla množného (*prázdniny, housle, kamna*). Někteří žáci si myslí, že každé podstatné jméno má obě čísla, jiní, že nemá číslo (*housle, peníze, uhlí*). Obdobně je to i u rodu, naopak životnost určují leckdy i u feminin a neuter.

Přesvědčili jsme se, že žáci v naprosté většině nechápou, co je pád, neznají **pádové funkce a významy**, neboť se ve škole neseznámili s větněčlenskými funkcemi a sémantickými významy pádů. Při určování pádů chybují, jakmile se otázky na pády zčásti překrývají nebo konkurují-li těmto otázkám otázky na větné členy. Někdy zaměňují názvy (čísla) pádů (3. a 6., 2. a 4., 6. a 7. pád). Jindy nedovedou zacházet s pádovými otázkami, ptát se pádovou otázkou ve spojení s řídicím členem skladební dvojice na určovaný tvar. Často nevědí, s kterými pády se pojí která předložka (zvláště tehdy, je-li těchto možností více), ani to, že 1. pád je zpravidla bezpředložkový (až na předložky cizího původu, jako *versus, kontra*). Potíže činí tvarově chudá jména, neboť na izolované homonymní tvary se můžeme ptát několika otázkami, nepřihlížíme-li ke kontextu.

Ukázalo se, že mnoho chyb vzniká i u starších žáků z nepochopení vztahů tvarů podstatných jmen a pádů. Ani starší žáci (a ani mnozí učitelé) neznají **metodu substituce**, a proto nemohou vědomě správně určovat příklady typu *bude to asi metr dlouhé*. Jak postupujeme? Jméno s homonymním tvarem v 1. a 4. pádě nahradíme jiným jménem s tvary v obou pádech odlišnými, ale tak, aby mohlo být náležitě včleněno do větné souvislosti (nemusí plně odpovídat sémantice daného slova), v našem případě např. slovem *míle*, jež má ve 4. pádě odlišný tvar od 1. pádu *míli*, jako „růži“.

Naše šetření sice ukázalo, že žáci středních škol určují lépe mluvnické kategorie podstatných jmen než žáci základních škol, avšak i **většina středoškoláků chybuje** v těch typech příkladů, kterým škola věnovala malou, popřípadě žádnou pozornost. Hlavně při určování rodu v množném čísle u jmen se změnou rodu v množném čísle (*uši × ucho*), při určování životnosti hromadných jmen označujících hlavně zvířata (*hmyz*), při určování čísla podstatných jmen pomnožných (*jedny dveře, na houslích*) a hromadných (*z rákosí*) a při určování pádu těch případů, u nichž pády můžeme určit jen metodou substituce (viz algoritmus postupu při určování kategorie pádu).

Co vyplynulo z výzkumu realizovaného před padesáti lety?

Je nezbytné, aby se poznávání a hlavně chápání mluvnických kategorií systematicky rozvíjelo tak, aby jevy byly obohacovány postupně o nové znaky (tvaroslovné a skladebné), ale aby nebylo nutné přeučování (popření dříve osvojeného) a aby se

nezůstávalo jen u opakování učiva na stejné úrovni, úrovni odpovídající myšlenkovým operacím dětí mladšího školního věku, a to i z toho důvodu, aby žáci neztráceli o učivo zájem. K němu nutně dochází, když se žák nudí.

Považovali jsme za potřebné obrátit přístup k pomnožným a hromadným jménům tak, jak jsme ověřili v našem experimentu: od vymezení pojmu číslo dospět k pojmu jména pomnožná a hromadná. Nenechat pomnožná a hromadná, popř. látková jména „trčet“ jako samostatnou, nezařazenou skupinu, již si potom žáci sami na základě mylné hypotézy přiřadí k oběma číslům. Pak se domnívají, že je číslo jednotné, množné, pomnožné a hromadné, a to jsme se ještě nezmínili o čísle dvojném: Žáci a ani někteří učitelé si neujasnili, že zbytky duálových tvarů mají funkci plurálu.

Obdobně je třeba zařadit do některého z vyšších ročníků poučení o rodu jako morfologické kategorii (daném zakončením), o kolísajících jménech typu *bramborám*, *bramborům*, jménech vespolných (*sírotek*) a o jménech obourodých (*Stáňa*, *Jindra*) neboli o tzv. rodových homonymech (podle R. Adama, 2017, s. 26), aniž by se muselo užívat termínů, zvláště nezapomínat na životnost především u jmen hromadných.

Je třeba učit žáky určovat mluvnické kategorie ve vztahu k ostatním slovům ve větě (větným členům), uplatňovat zřetel k vztahům podstatného jména k dalším slovům ve větě, k vztahu jména k shodnému přísudku a přívlastku a naopak, protože podle jejich tvaru lze usuzovat na příslušné kategorie (čísla a pádu, event. rodu) řídicího substantiva. U kategorie pádu bychom měli především zdůraznit syntaktickou funkci, protože nejvlastnějším úkolem pádu je vyjadřování vztahů k jiným slovům ve větě. Ani při probírání skladby věty jednoduché bychom neměli opomíjet postup od větných členů k jejich vyjádření tvaroslovnými prostředky. Z našeho výzkumu dále vyplynulo, že je nutné **postupně znáročňování** úkolů (cvičení). Není žádoucí cvičit stále stejné typy příkladů bez ohledu na přiměřenost věku a jiné typy nechat bez cvičení. Žák má pak dojem, že vše už zná, ale je-li postaven před příklad pro něho neobvyklý, chybuje. Často to bývá tím, že si vytvořil vlastní, **mylné hypotézy**, neboť nedostal vždy takové informace, které se vztahují na všechny předkládané úkoly. Proto považujeme za nezbytné, aby **úkoly v cvičeních** byly **přiměřené informacím**. Do cvičení tedy nekládat úkoly, které nejsou zcela „pokryty“ poučením (viz např. ve starších učebnicích 4. ročníku určování mluvnických kategorií substantiva *hmyz*, v 5. ročníku určování pádu substantiva po číslovce).

V průběhu školní docházky by měl žák pochopit rozhodující mluvnické vztahy a osvojit si postup, který mu umožní určit mluvnické kategorie tvaru slova. K tomu mají pomoci **algoritmy**.

Jak vypadá stav po 50 letech?

K srovnání využijeme výsledky sondy R. Adama, jak je podal ve výše jmenovaném článku. Autor pracoval se vzorkem zhruba 20 (+ či – 1 až 2) studentů 1. ročníku bohemistiky z Filozofické fakulty UK a 60 (event. –1 či +2) z Pedagogické fakulty téže univerzity, tedy se studenty, kteří byli přijati k vysokoškolskému studiu jazyka a literatury. Předpokládali bychom tedy, že středoškolské učivo o mluvnických

kategoriích jmen zvládli. Podívejme se, jak řešili vybrané úkoly po 50 letech studenti bohemistiky, starší nejméně o dva roky, ale i o 10 let než vzorek žáků z let 1968–1970. Budeme srovnávat jen výsledky kryjících se, event. zhruba si odpovídajících úkolů. Nejprve uvedeme příklady (lomítkem oddělujeme úkoly pro žáky ZŠ i SŠ a pro studenty bohemistiky, pokud se lišily) a výsledky žáků, pak studentů, přitom zkrátíme příkladové věty, jestliže ze zkrácení je patrný kontext nutný k určení příslušné kategorie.

Srovnatelné příklady na určování rodu s životností

papíroví draci se vznášeli / s papírovými draky: mužský rod životný zvolila v našem průzkumu jen čtvrtina žáků (25,58 %), na rozdíl od určení rodu s životností u tvaru *vodiči* psů (92,02 %), neboť ztotožnili kategorie zcela odlišné, živý a životný, neživý a neživotný. Ale ani současní studenti nebyli úspěšní, z nich jen 14 (7 + 7, tj. 12 % z PF a 35 % z FF), tj. také zhruba čtvrtina, takže i u nich převážila předmětná skutečnost nad gramatickým hlediskem. Je však třeba podotknout, že studenti to měli těžší, nepomáhal jim tvar přísudku.

dni minuly / dni ubíhají: rod mužský neživotný určilo 92, 69 % někdejších žáků, kdežto jen 12 dnešních vysokoškoláků (9 z 59 PedF, 3 z 20 FF), ti naprosto nepochopili podstatu úkolu. Samozřejmě přihlédneme k tomu, že žáci mohli usuzovat na neživotnost ze zakončení přísudkového slovesa -y, kdežto studentům přítomný tvar nic nenapovídal, takže naprostá většina se rozhodla pro životnost, svedena -i v zakončení substantiva. Roli mohlo hrát i nesprávné osvojení poučky o tvarech *dny*, *dni*, *dnové*.

rozzářenýma očima / pes s očima: ženský rod určila zhruba desetina žáků (10,63 %) konce 60. let, pro rod střední podle tvaru jednotného čísla za spoluzítí ukazovacího zájmena *to* se rozhodla převážná většina (83,22 %), tedy zcela mechanicky, ale rovněž naprostá většina současných studentů chybovala, správných řešení bylo jen 14 (10 z PF + 4 z FF) ze 79; 46 volilo rod střední, další chybující se domnívali, že jméno rod nemá nebo se nerozhodli.

Všimněme si ještě, jak to bylo u nesklonných jmen:

otřelých klišé a sháněl alibi / buchtičky se šodó: střední rod v obou případech bezpečně rozpoznala rozhodující většina žáků (89,74 % a 91,72 %, příklad určovali jen někdejší středoškoláci), pravděpodobně byli informováni ve škole o tom, že nesklonná jména bývají neutry, téměř shodně dnešní vysokoškoláci 90 a 85 % (53 a 17) na rozdíl od druhého případu: *jsem fit, namítla Tereza*, v němž jen tři studenti rozpoznali femininum, naprostá většina byla přesvědčena, že v tomto případě se rod neurčuje (43 + 18).

Srovnatelné příklady na určování čísla

samý kámen / samé smetí: tento úkol řešili všichni respondenti, tedy od 3. ročníku po maturanty, s výsledkem 88,12 %, a to 79,73 % 1. kategorie řešících (3.–6. ročník), 86,67 % druhá a 97,68 % třetí, rozhodovali se nepochybně podle tvaru substantiva.

Rozepisují řešení po stupních, protože je zajímavé, že současní vysokoškoláci nedosáhli ani výsledků žáků z 3. až 6. ročníku, neboť úkol vyřešilo jen 33 z nich (25 + 8, tj. 42 a 40 %), jim ovšem nemohl v rozhodování pomoci homonymní tvar *smetí*.

z rákosí / v rákosí: téměř 2/3 žáků z let před 50 lety určilo náležitě singulár, zbývajících většinou zaměnili kategorii čísla s typem jména, navíc někdy mylně: číslo hromadné, pomnožné (ještě hůře dopadli u tvaru *uhlím*, 47,34 % náležitých odpovědí); jen 37 současných studentů (28 + 9) číslo rozpoznalo, skončili tedy ještě s horším výsledkem, i oni se rozhodli pro číslo hromadné a pomnožné (celkem 8; navíc 12 z nich si myslelo, že se u jména tohoto typu číslo neurčuje (9 + 3)).

na houslích se usadila vrstva prachu / hrát na housle: u obou skupin naprosto převážilo chápání, že šlo o jedny housle, u někdejších mladších se rozhodlo správně jen 12,62 %, tj. 1/8, u současných vysokoškoláků 20 z 80 (14 z 60 a 6 ze 20), celkem 1/4, tedy lze říci v obou případech, že jde o nulovou znalost, protože ani čtvrtina řešení nevypovídá o znalosti.

jedny dveře / u prvních dveří a jedny narozeniny určovali sice před lety až středoškoláci, ale stejně naprostá většina podlehla vlivu sémantického významu číslovky a zvolila jednotné číslo, jen 14,57 %, tj. o něco více než 1/6, označila číslo množné, stejně tak si počínali současní vysokoškoláci, správné řešení odevzdalo jen 19 z 80, tedy méně než 1/4, přitom je nemusela až natolik svést číslovka. V druhém případě bylo správných řešení jen 17 (10 z PF a 7 z FF) a chybných řešení 24. Zdůvodnění u VŠ: *u těch prvních dveří* připomínala úroveň odpovědí u žáků 1. stupně z našeho šetření.

dnešní mládež / chov drůbeže: určily náležitě téměř 3/4 žáků (73,26 %), chybní volili číslo pomnožné, hromadné a množné, současní studenti uspěli hůře: jen 33 z 80 (25 + 8), tedy při 50% pravděpodobnosti jde o neznalost. Zdůvodnění mylných řešení byla u obou skupin stejně primitivní (*kuřat je víc*, tak odpovídal řešitel z VŠ).

Vcelku u vysokoškoláků překvapuje i množství těch, kteří si myslí, že u některých typů jmen absentují některé kategorie, i neschopnost využít poznatku o kongruenci.

Srovnatelné příklady na určování pádu

květiny zaléval bratr / měsíc zakryl mrak: ukázalo se, že žákům nevadilo postavení podmětu *bratr* na konci věty, protože podmětem bylo jméno označující osobu jako činitele děje, takže naprostá většina odpověděla správně (94,72 %, 98% a 100 %), chyby byly ojedinělé. Na rozdíl od toho žáci i studenti se nechali zmást počátečním postavením určovaného tvaru *květiny / měsíc* ve větě, nadto někteří studenti možná nepochopili, co zakrylo co (= co bylo zakryto čím); správných řešení bylo 38 (27 z PF a 11 z FF). Ztotožnění postavení slova ve větě s jeho větněčlenskou platností a pádem, nadměrná generalizace u začínajících bohemistů je zarážející; chybovali ještě o něco více než žáci 5. ročníku, kteří volili 4. a 1. pád ve stejném poměru, po 50 procentech, protože i na izolovanou otázku *kdo, co lze odpovědět květiny*). Starší

žáci si počínali lépe (celkem 4.–6. ročník 61,67 %, 7.–9. celých 71 %, SŠ 87,42 %), nepochybně je nezavedla mechanicky použitelná otázka na 1. pád, respektovali smysl věty (kdo zaléval co).

přišlo pět dětí / měří dva metry. V tomto případě nešlo o zcela srovnatelné úkoly: různé pády (2. × 4.), různé větné členy, závislý × řídicí člen, společné jen postavení substantiva po číslovce. Značná část žáků od 7. ročníku výše řešila úkol jako celek (*pět dětí* = podmět), neanalyzovala ho blíže, takže se rozhodla pro 1. pád, někteří pro 4. pád (správně úkol vyřešilo v 7.–9. ročníku 58,33 %, v 1.–3. ročníku SŠ: 87,09 %. Studenti FF UK v 2. úkolu uspěli z 57 %, Ped F z 68 %).

spal, hlavu skloněnou / seděla, oči otevřené. V obou případech jde o doplněk, s elipsou *maje, -íc*, takže pak o 4. pád. Úkol v tomto případě vyplňovali žáci od 7. ročníku výše, a to s příznivým výsledkem 83,67 % na ZŠ, 94,04 % na SŠ. Buď usoudili na pád náležitě podle tvaru, nebo sice usuzovali nenáležitě, opět s nadměrnou generalizací: ve větě není vyjádřen pomět a jiný nominativ než podmětný ve větě nemůže být, ale s výsledkem náležitým. Tvarovou nápoděvu nedostali studenti, tvar *oči* je homonymní pro 1. a 4. pád, a tak někteří volili mylně 1. pád (jeden z nich pád druhý), na FF získáno jen 57 % náležitých odpovědí, na PedF 71 %.

přijdu v úterý / vrátím se ve čtvrtek. Tento úkol řešili až žáci SŠ, protože bylo třeba užít metody substituce (jako *ve středu, -u* → 4. pád, viz vzor „žena“), obdobně tomu bylo u vysokoškoláků. Bohužel se potvrdilo, že nejen žáci před 50 lety, ale ani loňští začínající vysokoškoláci takovéto typy příkladů neovládají (18,54 %, srovnatelně studenti FF UK 19 %, PeD F dokonce jen 5 z 62, tj. 8 %), tedy jde o naprostou neznalost. Ta se nezměnila, jak je zřejmé, ani po 50 letech. Většina žáků pod vlivem předložky *v* volila 6. pád, neujasnila si, že *v* se nepojí pouze s 6. pádem, řešitelé opět podleli nadměrné generalizaci, mnozí vysokoškoláci (31 + 14) se domnívali, že pád nelze určit, další (10 + 1) přiznali, že neznají odpověď.

chodila k nám den co den / loňské léto nepršelo. Tyto příklady činily obdobné problémy. Žáci určovali druhé užití slova *den* (ve 4. pádě), a to jen z 48,04 %. Protože tvar nepřipouštěl jinou možnost než 4. nebo 1. pád, šlo asi o pouhé hádání. Vysokoškoláci se v daném příkladu zcela nechali svést postavením slova ve větě a určovali převážně 1. pád nebo úkol neřešili, pro 4. pád se rozhodlo jen 11 studentů z 83.

Ve shrnutí výsledků srovnání ještě připomeňme, že pád stejně jako rod a číslo vyjadřují všechna jména, ať už jsou na jeho tvaru patrná, nebo nejsou, nejen tedy podstatná, ale také všechna přídavná jména, zájmena a většina číslovek (ve školském pojetí kromě typu *čtyřikrát*).

Na doplnění udejme několik výsledků naší sondy mezi vysokoškoláky 2. ročníku PF UJEP:

Nejlépe se orientovali ve vztahu morfologie a ostatních disciplín (v 85 až 90 %), pak v určování slovních druhů, např. *ledacos* určilo 91 %, v celkovém rozpoznávání spisovných tvarů od nespisovných a v tvarech zájmen *jenž, již, jež* a v rozpoznávání životnosti v 78 %. Naopak nejslabší výsledky přinesly úkoly zaměřené na

určování rodu a vzoru u femininního tvaru *děti*, 11 %, převážně chybné řešení volili i u pádu v konstrukcích, u nichž bylo třeba použít metody substituce (viz i oba výzkumy výše), jen 13 % úspěšných řešitelů; obdobně při rozpoznávání pomnožných jmen mezi vlastními jmény zeměpisnými bylo jen 19 % náležitých odpovědí, při určování pádu u zájmenných tvarů *sama, samu*, ... jsme získali jen 24 % uspokojivých řešení, množné číslo mezi jmény pomnožnými, hromadnými, látkovými rozpoznalo 35 % respondentů.

Závěr

Srovnání úspěšnosti, či spíše neúspěšnosti testových průzkumů ukázalo, že současní adepti bohemistiky nejsou uspokojivě připraveni na vysokoškolské studium a ani současní studující uspokojivě nezvládají morfologickou problematiku.

Zjištěné výsledky vyjevily v plné nahotě, že **dosavadní výuka** v sledované oblasti **neplní stanovené cíle**, stav se rozhodně proti situaci před 50 lety nezlepšil, ba naopak, ještě se zhoršil. **Učitelé nedovedli k chápání podstaty mluvnických kategorií nejen většinu absolventů středních škol**, ale ani ty, již projevovali zájem a byli přijati ke studiu bohemistiky. Pokud studenti příklady vyřešili, došlo k tomu ve značné míře náhodou, protože se rozhodovali mezi několika málo možnostmi, někdy jen mezi dvěma.

Už před uvedenými mnoha desítkami let jsme se domnívali a domníváme se dosud, že uplatnění výsledků podaného rozboru mohlo – může přispět k zlepšení nejen stavu znalostí žáků v oblasti mluvnických kategorií jmen, ale i k lepšímu pochopení systému jazyka a jeho fungování a k rozvoji abstraktního myšlení žáků.

Podmínkou je, aby znalost získali a podstatu kategorií pochopili nejprve učitelé a za jejich vedení pak i žáci. Všem by měly pomoci kvalitně zpracované učebnice, respektující výše uvedené parametry.

Literatura a prameny

ADAM, R. *Příručka k morfologii češtiny*. Praha: Karolinum, 2017.

ADAM, R. Určování morfologických kategorií jmen: sonda do praktik začínajících studentů bohemistiky. *Didaktické studie*, 10, 2018, s. 13–30.

ADAM, R. Postup při morfologickém rozboru jmenných tvarů. *ČJL*, 68, 2017/18, s. 222–229.

ČECHOVÁ, M. *Mluvnické kategorie podstatných jmen ve vyučování českému jazyku*. Praha: SPN, 1976.

ČECHOVÁ, M.; STYBLÍK, V. *Čeština a její vyučování*. Praha: SPN, 1998.

ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Academia, 2017.

O rodičích, dětech a adopci

Erik Gilk, FF Univerzity Palackého, Olomouc

erik.gilk@upol.cz

Hanišová, Viktorie. *Houbařka*. Brno: Host 2018.

Táborská, Dita. *Běsa*. Brno: Host 2018.

Klíčová slova: Současná česká próza, adopce a problémové mezigenerační vztahy, Viktorie Hanišová, Dita Táborská

Keywords: contemporary Czech prose, adoption and generation gap, Viktorie Hanišová, Dita Táborská

On Parents, Children and Adoption

The article deals with prosed of middle aged female writers Viktorie Hanišová (1980) and Dita Táborská (1981) who became renowned only recently. Both picture quite dismal artistic image of a young woman in contemporary society in their novels. Their female characters are mostly oppressed, passive and suffering and they are also victims of complicated relations between generations. The problem of adoption is also emphasised in their works. Our study critically reviews the artistic value of Hanišová's and Táborská's novels paying special attention to language means both authors use functionally to build their narratives.

V jarních měsících vydalo brněnské nakladatelství Host druhý román nedávno debutujícím autorkám věkově příslušejících k téže generaci. Máme na mysli Viktorii Hanišovou, jež debutovala před třemi lety románem *Anežka* (2015) a nyní předkládá veřejnosti prózu *Houbařka*. Podobně jednoslovné názvy zvolila rovněž Dita Táborská (1981), která v krátké době vydala dva volně navazující romány *Malinka* (2017) a *Běsa*. Protože se jedná o autorky stylově, vypravěčsky i tematicky příbuzné, rozhodli jsme se je pojmout ve společném článku.

Když před třemi lety překladatelka a lektorka germánských jazyků **Viktorie Hanišová** (1980) debutovala románem *Anežka*, psalo se o jednoznačném úspěchu vyzrálé prvotiny. Jejím tématem byla adopce romského dítěte, podobně jako v případě *Roku kohouta* (2008) Terezy Boučkové, který je v *Anežce* ostatně zmiňován. Hanišová zde bez jakýchkoliv příkras a dojetí líčí nezdařilý pokus o přijetí a socializaci holčičky pocházející z romské menšiny, jejíž původ se adoptivní matka snaží před pokryteckou společností utajit. Příběh nabitý dějovým i vnitřním napětím se spirálovitě otáčí kolem otázky, zda lze prostřednictvím dobře míněné snahy pozměnit genetické nastavení jedince. Přestože matka si nepřeje nic jiného než mít normální dítě jako všichni ostatní, její touha je předem odsouzena k neúspěchu, jakkoliv nelze jednoznačně hovořit o jejím selhání. Hanišové se v prvotině podařilo dosáhnout sugestivního vyprávění, za nímž stojí zřetelná promyšlenost i autorčina osobní zanícenost.

Podobné očekávání jistě vyvolává její druhý román *Houbařka*, vypravený ve skvostné typografické úpravě. Už při zběžném prolistování a přečtení anotace na

obálce ovšem čtenář znalý české prózy posledních let nemůže přehlédnout zjevnou podobnost s prvním románem Anny Bolavé *Do tmy* (2015). V obou textech je protagonistkou osamělá žena žijící na samotě jihočeského (či pošumavského) venkova a živící se téměř výhradně tím, co je pro druhé jen příležitostným koníčkem: u Bolavé bylinkařením, u Hanišové houbařením. Obě k takovému způsobu života přivedly problematické rodinné vztahy, obě jednoznačně preferují dokonalou znalost přírodní říše (zároveň zdroje jejich obživy), blížíci se určité formě fanatismu, před běžnou sociální realitou a svému okolí se zákonitě jeví jako postavy značně podivínské. Námětová blízkost obou próz se zdá až zarážející, jakkoliv hrdinkou Bolavé je rozvedená žena středního věku a Hanišové Sisi představuje naopak sotva dospělou dceru rodičů, kteří neovládli svoji výchovu, a přestože *Houbařka* má na rozdíl od textu Bolavé dějově i výkladově otevřený konec.

Román je rozdělen do poměrně krátkých, pouze číslovaných kapitol (na třech stovkách tiskových stran je jich jednapadesát), jejichž vypravěčkou je Sára Tichá, přezdívaná Sisi. Bez jakékoliv pravidelnosti, v nejrůznějším rytmu se střídají kapitoly z přítomnosti časové roviny s retrospektivními pasážemi, které časově pokrývají dobu od Sářina nejtělejšího dětství po maturitní večírek a osvětlují její současnou životní situaci. Autorka vypravuje příběh (počínajíc matčiným pohřbem) Sářina osamělého života, skládajícího se převážně z dennodenních houbařských výšlapů za výdělkem a prodeje hub v sušické restauraci Muchomůrka. Občas jí při této jediné pravidelné činnosti sekunduje duševně zaostalý chlapec Vojta, ale jinak si Sára hýčká svoji samotou. Kontakty se svými staršími bratry Evženem a Milanem, kteří mají v úmyslu vyřešit pozůstalost po rodičích, sverepě odmítá, její pokusy získat stále zaměstnání selhávají.

Jediný zdroj Sářiných společenských vazeb představují podnikatelské aktivity nového provozního zmíněné restaurace Rudy, který Sáru využívá ke speciálním akcím houbařské turistiky, kdy doprovází do lesa po houbách lačnickí rodinky a pomáhá jim s jejich hledáním a poznáváním. Hrdinčina nerozhodnost a plachost se nejmarkantněji projevují v momentech, kdy uvažuje o své budoucnosti a nedokáže se rozhodnout, zda bude i nadále přežívat v polorozpadlé chalupě a libovat si ve své samotě, anebo zda přemůže svou fobii z běžné lidské společnosti a odejde za prací do krajského města. Vždyť Sáře je dvaadvacet let a má celý život před sebou, nic ještě nemusí být ztraceno.

Důvody jejího duševního ustrojení, stejně jako chronické nespavosti, nalezneme čtenář – jak jinak – v prostřizích z jejich let dospívání. Jak už jsem naznačil, jejich zdrojem je rodinné prostředí, které Sáře nezvratným způsobem ublížilo, a ona již není schopna vykročit ze své uzavřenosti, učinit jediný krok k přizpůsobení se druhému. Obzvláště silná je Sářina averze k mužům, vyplývající ze skutečnosti, že hlavním viníkem jejich útrap je její otec působící jako vysokoškolský profesor a děkan. O to paradoxnější je, že houbařit a milovat svébytný mykologický svět ji naučil právě on zrovna při pobytech na chalupě, kde nyní Sára žije. Již jako malé dítě prokazovala hrdinka k hledání hub nebývalý talent, což její otec a učitel v jedné osobě vtipně komentoval: „Ty jsi byla na houbách už v době, kdy jsi byla ještě na houbách“ (s. 30).

Bezvýchodná situace, ve které se Sára ocitá, je vyřešena poměrně lacině, jako zásah deus ex machina: Sára se nachladí, dostane zánět močových cest a následně je hospitalizována. Její poslední replika znějící: „Brácha, já už na houby nikdy nepůjdu“ (s. 306) sice naznačuje, že se rozhodla s nejistou existencí na pokraji bída skoncovat, avšak jistotu nalezení pozitivního východiska na základě tohoto konstatování získat nelze.

Román *Houbařka* se čte velmi dobře, je stylově i strukturně koherentní, jeho text plyne bez větší překážky, současná rovina je vhodně doplňována výjevy z minulosti, jednotlivosti se průběžně osvětlují, vše do sebe poměrně hladce zapadá. A to je právě rozdíl oproti prvotině V. Hanišové, která se vyslovila k závažnému tématu a zpracovávala jej znepokojivým způsobem prostřednictvím suverénního vyprávění. To poslední sice nechybí ani *Houbaře*, ale postrádáme v ní naléhavost a společenský přesah, kterým si nás *Anežka* zcela získala.

O absolventce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a současně zaměstnankyni ministerstva zahraničních věcí **Ditě Táborské** (1981) v literárních kruzích donedávna nikdo nevěděl. K dnešku má na svém kontě dva obsáhlé romány o celkovém rozsahu osmi set tiskových stran vydané ve zdařilé typografické úpravě Lucie Zajíčkové. Na obou samostatných, avšak navzájem souvisejících románech *Malinka* a *Běsa* je patrné, že jejich propojenost byla od začátku autorkou zamýšlena a nejspíš vznikaly současně či záhy po sobě.

Kdybychom je měli obecně žánrově specifikovat, mluvili bychom pravděpodobně o psychologicko-společenských románech, jejichž ústřední látkou jsou mezilidské vztahy, o problematice adopce a vrozené potřebě adoptovaných dětí najít genetické rodiče; v druhém románu se k tomu přidává námět drogové závislosti.

Recepce prvního románu D. Táborské je veskrze pochvalná, avšak není prosta výtek. Ty se dotýkají nadměrného rozsahu románu, přílišné doslovnosti, nezdařené či spíše primitivní hravosti některých slovních spojení a neúplné funkčnosti použitých uměleckých prostředků. Kdyby se zkrátka román redakčně prokrátil a upravil, jeho text mohl být kompozičně sevřenější a příběh mohl mít mnohem intenzivnější vyznění. K tomu je nutno přičíst stylovou inkohereci až rozháranost úvodních partií, na nichž je až příliš patrné, že debutantka hledá svůj autorský rukopis.

Pro výklad prvního románu je jistě podstatné zodpovědět, jak spolu oba romány souvisejí a zda druhý román *Běsa* případně nenabízí nový interpretační klíč k románu prvnímu. Nemyslíme tím ovšem prostou dějovou návaznost, neboť je zjevné, že *Běsa* představuje – ve sci-fi a fantasy sériích tolik oblíbený – prequel (chronologicky předcházející vyprávění) k *Malince*. Zatímco prvně publikovaný román vypráví příběh adoptované mladé ženy Mileny Hlinecké zvané *Malinka* (ačkoliv původní jméno znělo *Majka*), druhá próza pojednává o jejich rodičích, především pak o genetické matce.

Vyprávěcí situace románů není jednotná, autorka bez jakékoliv signalizace volně přechází mezi převládající er-formou a méně užitými ich-formou i du-formou. Nejde ovšem o svévolné nakládání hned se třemi narativními figurami, kterými by Táborská

dokazovala svoji čtenářskou zkušenost a sečtělou. První vypravěčské přesmyky jsou sice překvapivé, ale posléze čtenář nalezne ve střídání vyprávěcích způsobů jisté zákonitosti. Naléhavěji působící du-forma je používána výhradně v sugestivních pasážích, které jsou citově vyhocené, představují vyvedení z rovnováhy či přímo šok oslovené postavy. Ta je následně nucena se s nastalou situací vyrovnat či alespoň přijmout nově zjištěnou okolnost, která znamená neodvratný zásah do jejího vnímání skutečnosti (týkající se většinou jiné postavy). Ich-forma zase slouží jako přechod z hlediska autorského vypravěče k perspektivě jednoho z účastníků dialogu, který je tímto prostředkem výrazně subjektivizován a znovu jako by se týkal výhradně dotyčné figury.

I když převládá er-forma, je velmi výrazně subektivizovaná, příběh není nikdy snímán okem vševědoucího objektivního vypravěče, ale fikční realita je vždy nahlížena jednou z postav. To dokládá sled kapitol v prvním románu, kdy se pravidelně střídají pásma tří postav: adoptované Malinky, její adoptivní matky Iny a neplodné Alice, která po adoptovaném dítěti naopak touží. Osudy těchto tří žen jsou vzájemně propletené, v případě Malinky a Alice pak téměř bizarně. Trojí perspektivu završuje trojice epilogů nazvaných jednoduše podle jména protagonistek, čímž se završuje neexistence scelujícího autoritativního vypravěčského hlasu. Rozdílné perspektivy ovšem nejsou využívány proto, aby relativizovaly objektivitu fikčního (a případně i našeho aktuálního) světa a nabízely noetický pluralismus, ale slouží spíše k objasňování motivace jednání ústředních postav. Na jedné straně má čtenář elementární pochopení pro chování dotyčné osoby, protože ví, z jakého důvodu právě k takovému jednání přistoupila, na druhé straně si je vědom toho, že tatáž situace může být vnímána druhou postavou zcela odlišně a vzhledem k jeho znalosti její mentality zase zcela pochopitelně. Tábořské se tím daří dobře demonstrovat, jak často si lidé zcela neúmyslně ubližují a jak konfrontační a konfliktní vztahy mezi blízkými lidmi ve skutečnosti jsou. V tomto aspektu má Tábořská poměrně blízko k prózám Petry Soukupové, ačkoliv té postačují ještě komornější prostředí a nuancovanější dějové situace, na kterých dokáže mnohem lapidárněji odhalit tytéž cézury v mezilidských vztazích.

Druhý román již nemění jednotlivé perspektivy se železnou pravidelností (s čímž patrně souvisejí i mnohem rozsáhlejší kapitoly), avšak nacházíme v něm dvě střídající se pásma zaměřená na prostředí české a ukrajinské rodiny. V pásmu prvním figuruje rozvedená matka Majka se dvěma dcerami, které se narodily jako jednovaječná dvojčata. Z prvních slabik jejich křestních jmen vytvořila prozaička název románu: Běla + Sabina → Běša. Zároveň tím naznačila neidyličnost až narušenost vztahů mezi jednotlivými členy rodiny, které mají k nezištné lásce hodně daleko. Na druhou stranu ovšem nezacházejí tak daleko, aby se tyto vazby daly označit za děsivé či nějak výjimečné; běši se týkají snad jen Běly, v podobě návykových látek ji pronásledují a ona se marně snaží ze své drogové závislosti vyléčit. Slabičné propojení jmen obou sester může reflektovat i skutečnost, že Běla na společenské dno spadla mimo jiné kvůli Sabině, která se po nevydařeném výletu do Tater za otcem

seznámila s drogami jako první, avšak na rozdíl od Běly jim nepodlehla. Mnohem podstatnější je, že – když Běla porodí holčičku (Malinku), aniž by věděla, kdo je jejím otcem – uvede jméno své sestry, protože doufá, že na rozdíl od ní bude Sabina schopná a ochotná se o dítě postarat (to druhé se ukáže jako mylný předpoklad). Jako otce uvede Běla Ukrajince Vitalije, který díky tomuto byrokratickému opatření může dostat povolení k trvalému pobytu v Česku a s ním celá jeho rodina. Přestože Vitalij se kvůli zranění vrátí na Ukrajinu a upije se tam k smrti, sledujeme v druhém pásmu osudy celé jeho rozvětvené rodiny, na niž autorka poměrně věrohodně popisuje životní poměry prvních ukrajinských gastarbeiterů v naší zemi. Perspektivy ústředních členů obou rodin se v tomto románu střídají uvnitř jednotlivých kapitol v podstatě libovolně, podle autorčiny intence.

Zatímco způsob vyprávění obou románů považujeme za zvládnutý, naše námitky se týkají vlastní konstrukce syžetu. Ne že by se v dnešní hodnotově rozkolísané a vztahově liberální společnosti právě takový životní příběh nemohl odehrát, i když se ocitá na samé hraně věrohodnosti. V obou románech se však vyskytuje tolik náhod, že na povrch vysvítá jejich vykonstruovanost narušující jinak uvěřitelný příběh.

Vzhledem k tomu, že realistický či mimetický modus vyprávění je Táborské vlastní, tím nápadnější se jeví vložené fantaskní pasáže, které mají pravděpodobně romány ozvlášťňovat, ale působí spíše kontraproduktivně. V *Malince* je to rozhovor Boha s Ježíšem o vině či naopak mesiášském poslání ústřední hrdinky, v *Běse* pak obdobný dialog mezi Bohem a Smrtí nad smrtelným ložem maminky dvojčat. Vtipnost obou partů má spočívat v záměně jmenného rodu, Bůh vystupuje jako ona (jako Hospodinka) a Smrt naopak jako on. Autorka tím sice poukazuje na ne úplně spravedlivé rozdělení mluvnické kategorie, ale jako genderová kritika tento postřeh nemůže obstát. Navíc ani v jednom z obou případů fiktivní dialogy příběh nikam dál neposouvají, zvlášť druhý případ je úplně zbytečný, neboť Majka stejně zemře.

Jako nefunkční rovněž vnímáme rozsáhlý (cca šedesátistránkový) dovětek druhého románu, který tvoří Bělin deník psaný jako arteterapie v protidrogové léčebně. V knize je vytištěn jako rukopis a téměř každý denní zápis je opatřen barevně odlišeným terapeutickým komentářem. Čtenář přirozeně očekává, že zápisky poskytnou nové skutečnosti osvětlující z nového a dosud utajeného úhlu pohledu dějové události. Nic takového se však bohužel nestane. Text by sice obstál jako poměrně autentický deník léčené narkomanky, avšak jako součást románového příběhu (ne-li románové dilogie), který by měl mít jednotný smysl a podávat celistvou zprávu o současném světě, se jeví zcela nadbytečný.

Ještě jednou se uchýlíme ke srovnání s Petrou Soukupovou, konkrétně s jejím románem *Marta v roce veřelce* (2011). Tento stylizovaný deník titulní hrdinky se k (fiktivně) rukopisným pasážím opodstatněně uchyluje jen v těch případech, které jsou dějově vyhrocené, z nějakého důvodu představují rozhodující (a nepovedené) kroky ve vytyčené životné etapě a vytištěny dívčím písmem navozují pocit větší bezprostřednosti.

Druhotiny obou autorek v soudobé prozaické produkci rozhodně obstojí, avšak k tomu, aby přesáhly pomyslný průměr, jim chybí větší promyšlenost a naléhavost jejich fikčních výpovědí. Obě prózy sice tematizují aktuální sociální problém, avšak postrádají určitý zobecňující přesah. Podle našeho soudu definitivně rozhodně teprve třetí prozaické dílo obou literátek, kdy budou mít možnost prokázat, zda je jim literární talent vlastní, anebo zda zůstanou výhradně autorkami úspěšných prvotin.

Jazyková poradna

Botanická zahrada

Ivana Svobodová, ÚJČ AV ČR

svobodova@ujc.cas.cz

Klíčová slova: názvy zahrad, Pravidla českého pravopisu, psaní velkých písmen

Keywords: names of gardens, Rules of Czech orthography, capitalisation

Botanical Garden

The article deals with writing capital letters at the name botanical garden and it is based on a pupil's query to a language consulting service and the reaction of his teacher to the answer of the language consulting centre.

Třebaže již od r. 2011 pracovníci jazykové poradny běžně neodpovídají na e-mailové dotazy (výjimkou jsou dotazy týkající se Internetové jazykové příručky nebo žádosti o zpoplatněné vypracování odpovědi), elektronickou poštu sledují a čas od času některý dotaz i zodpoví. To se stalo i v květnu tohoto roku, kdy se na nás obrátil žák s touto otázkou: „Chtěl bych se zeptat, jestli se má „botanická zahrada“ psát s velkým B. Naše učitelka na češtinu tvrdí, že ano, ale nezdá se mi to. Popřípadě jak je to se zoologickou zahradou?“

Vydeme-li z kapitoly Pravidel českého pravopisu (PČP) Typy vlastních jmen podle pojmenovávané skutečnosti, lze názvy botanických a zoologických zahrad zařadit mezi pojmenování institucí a organizací. S velkým písmenem se píše tento typ pouze tehdy, jestliže je uveden oficiální název. Nelze pochopitelně vyloučit, že by uvedená spojení mohla být i bez další specifikace oficiálními názvy organizací. Jak však ukazují registry ekonomických subjektů a seznamy ve Wikipedii, součástí oficiálních názvů je většinou jméno sídla: *Botanická zahrada hl. m. Prahy*, *Botanická zahrada Teplice*, *Zoologická zahrada Olomouc*, *Zoologická a botanická zahrada města Plzně* atp., méně časté je jiné určení: *Botanická zahrada Petra Albrechta*, *Bečovská botanická zahrada*. Nenašla jsem jedinou botanickou či zoologickou zahradu, jejíž oficiální název byl bez dalšího určení.

S velkým písmenem lze psát spojení *botanická zahrada* a *zoologická zahrada* také tehdy, jestliže jde o zkrácený, tzv. zástupný název, tedy název, kdy se z oficiálního

víceslovného pojmenování některá část vypustí. Tento způsob zkracování je typický právě pro pojmenování organizací, např. *Akademie věd České republiky* → *Akademie*, *Městský úřad Znojmo* → *Městský úřad*, popř. *Úřad*, *Botanická zahrada Olomouc* → *Botanická zahrada*, ev. *Zahrada*. Zástupné názvy lze chápat jako vlastní jména, a psát je proto s velkým písmenem. Protože však to nejsou názvy oficiální, je nutno připustit i podoby s malým písmenem: *akademie*, *městský úřad* (*úřad*), *botanická zahrada* (*zahrada*). Za zástupný název však nelze považovat spojení, jež obsahují zájmena: *v naší botanické zahradě*, *v této zoologické zahradě*. Ta je třeba psát s malým písmenem.

S velkým písmenem se spojení *botanická zahrada*, *zoologická zahrada* rovněž píšou tehdy, jestliže označují oficiální název stanice hromadné dopravy (tak tomu je např. v Praze).

Žák poradenskou odpověď poslal své učitelce a i ta se obrátila na jazykovou poradnu: „Dovolte, abych také reagovala, ve škole používáme Pravidla českého pravopisu, kde na str. 77 – Vlastní jména je uvedeno, že sady, pozemky aj. píšeme s velkým písmenem, např. zahrada Na Valech, sady Míru, Botanická zahrada (bez místa určení). Asi je to sporné a dá se to rozumně pochopit i tak, že může být i místo určení a psát to potom jinak, že?“

Po přečtení tohoto e-mailu bylo zřejmé, že je třeba danou kapitolu v PČP vyhledat. Hned zpočátku jsem pochybovala o tom, že bych uvedenou informaci nalezla ve školním vydání (z nakladatelství Fortuna) nebo v akademickém (Academia). Protože se moje pochybnost naplnila, rozhodla jsem se nahlédnout i do PČP, která vyšla v jiných nakladatelstvích a jejichž autoři se na zpracování oficiálních PČP nepodíleli. Do poradenské knihovny jsme je zakoupili proto, že jsme na základě rozhovoru s tazateli věděli, že ne všechny informace v nich obsažené jsou v souladu s PČP oficiálními. Nejprve jsem začala listovat v PČP z Nakladatelství Olomouc, která byla vydaná v r. 1998. Tam na s. 77 v kapitole Typy vlastních jmen v bodě f s nadpisem *ulice, náměstí, nábřeží, sady, pozemky a jiná prostranství* je skutečně jako jeden z příkladů uvedena *Botanická zahrada*.

Nelze zcela vyloučit, že byl nějaký pozemek pojmenován *botanická zahrada*, pak by se psal s velkým písmenem, ale zdá se to málo pravděpodobné, stejně tak, jako by za vlastní jména byly vybrány např. *ovocný sad*, *ovocná zahrada*, *jabloňový sad*, *lesopark*. Pokud by *botanická zahrada* byla pomístním jménem, musela by „označovat jiný objekt než botanickou zahradu, např. louku, na jejímž místě se botanická zahrada dříve nacházela“¹.

Co vedlo autorky k tomu, že spojení *botanická zahrada* do této kapitoly zařadily, vědí jen ony samy. Podle nás je to nedopatření, navíc toto zařazení může vést k názoru, že spojení *botanická zahrada* se píše s velkým písmenem vždy, a to pochopitelně není pravda.

Pevně věřím, že žák svůj dotaz neposal na základě toho, že spojení *botanická zahrada* bylo součástí pravopisného cvičení / diktátu a že za napsání s malým písmenem obdržel nižší známku.

¹ Citováno z e-mailu P. Štěpána, s kterým jsem tuto problematiku konzultovala.

První dekáda bohemistiky na Tchaj-wanu (2007–2017)

Ondřej Geppert

geppert@nccu.edu.tw

This report concludes shortly the first decade of Czech Studies at National Chengchi University (NCCU) in Taipei, Taiwan. The data and comments illustrate the growing interest and diversification of these Studies, but also some challenges to face (e.g. significant sociocultural and linguistic differences). It also mentions the administrative and lingvodidactic aspects concerning the issue. It seems that a combination of language, conversation, and cultural studies within Czech programme (including Summer school) has been relatively beneficial way of course setting for Taiwanese students which has eased their understanding of Czech language and culture.

Před více než deseti lety, v akademickém roce 2007/2008, byla na *Národní univerzitě Chengchi* (NCCU) v Tchaj-peji zahájena výuka v *českém studijním programu*. Rozšíření výuky o češtinu a polštinu se promítlo také do názvu zdejší *katedry slovanských jazyků a literatur*. Ta začala studentům nabízet v rámci čtyřletého bakalářského cyklu také bohemistické zaměření. Studium češtiny ale není určeno výlučně pro slavisty a díky poměrně široké nabídce volitelných předmětů jsou kurzy češtiny otevřeny i zájemcům z jiných oborů. Kmenoví studenti přesto v kursech tvoří přirozenou většinu a v rámci volitelného českého modulu musejí absolvovat stanovený počet předmětů. Zájem o češtinu má rostoucí tendenci, a to zejména zásluhou doc. Melissy Lin, která po velkou část tohoto období nejen vyučovala, ale i pracovala na projektech spojených s rozvojem bohemistiky na NCCU.

Od roku 2013/14 zahájila katedra slavistiky spolupráci s MŠMT ČR v rámci programu *Podpory českého kulturního dědictví v zahraničí (lektoráty)*, díky kterému v současnosti již čtvrtým rokem působím jako lektor češtiny na Tchaj-wanu. Díky této spolupráci bylo možné obohatit výuku nejen o kurzy konverzace, ale i celou řadu dalších aktivit v průběhu akademického roku i v letních měsících v ČR. Hlavní pole působení lektora leží nadále ve výuce samé. Jak je patrné z následujícího přehledu počtu studentů v kursech v jednotlivých akademických letech, obliba češtiny na NCCU je poměrně stabilní s mírně rostoucí tendencí. Tabulka nezahrnuje kurzy jazyka I–II, které vyučuje kolegyně Lin a vyznačují se velmi vysokou účastí, ale také nižší stálostí studentů „začátečnicků“.

Předmět/rok (ZS/LS)	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Konverzace I (A1)	11/8	13/11	17/15	17/15
Konverzace II (A2)	10/6	4/3	5/5	6/7
Čeština III (B1)	2/2	2/2	2/–	3/3
Reálie (ČR / stř. Evr.)	–/–	–/13	13/15	7/22
Letní škola (Olomouc)	7	11	11	14
Průměr za ročník:	23	30	42	54

Ukazuje se, že ve výuce českého jazyka a konverzace není problém naplnit kursy na nižších úrovních. Prvotní zájem ovšem v průběhu roku i celého studia opadá, takže např. kurs jazyka III na úrovni B1 osloví spíše jen jednotlivce, např. navrátilivši se z výměnného pobytu v ČR. Šance na získání českého vládního stipendia a účast na letním nebo výměnném pobytu na partnerské univerzitě v ČR studentům částečně nahrazuje nemožnost pokračování ve studiu bohemistiky přímo na Tchaj-wanu v magisterském stupni a působí zajisté pozitivně po všech stránkách (prohloubení znalosti jazyka a sociokulturní kompetence, motivace k dalšímu studiu atd.) Výrazným hendikepem Tchajwanců zůstává velmi omezený kontakt s živým českým jazykem a kulturou, který také určuje relativně nižší možnou míru nároků učitele.

Jazyková i kulturní vzdálenost je opravdu značná, a proto prvotní (nebo souběžně) poznání kulturního kontextu může do značné míry ulehčit výuku a pochopení českého jazyka u Asiatů. V rámci českých studií se tak podařilo etablovat poměrně úspěšné kursy reálií (*Česká kultura, Kultura střední Evropy*), které navíc ve větší míře oslovují mimo-fakultní studenty. Z kulturněhistorické perspektivy se skutečně v mnoha ohledech jeví jako komplexnější středoevropský pohled, resp. pochopení etnické rozmanitosti, která vytvářela současnou podobu českých a sousedních zemí. Tento kurs byl podpořen též univerzitním grantem, díky němuž se značně rozšířily možnosti např. pro přednášky hostů. V letošním roce jsme navíc ve spolupráci naší katedry a zastupitelských úřadů obou zemí bývalého Československa uspořádali výstavu s besedou u příležitosti stého výročí založení naší republiky.

Nastavení akademického roku a jednotlivých vyučovacích jednotek se v některých parametrech liší od obecně sdíleného českého vysokoškolského modelu. Přímá vyučovací činnost v semestru probíhá 18 týdnů, jeden týden v půli a další v závěru jsou potom zkouškové. Lektor tedy prakticky vyučuje od poloviny září do konce června a tento cyklus připomíná spíše školní rok na nižších stupních škol u nás. Od studentů v bakalářském stupni se zde rovněž neočekává taková míra samostatnosti jako na evropských univerzitách (studium není kupř. zakončeno bakalářskou prací a její obhajobou, ale pouhým splněním stanoveného počtu kreditů). Hodnocení studentů nastavuje lektor do jisté míry individuálně a skládá se proporcčně z několika složek: kromě zkoušek jsou to docházka, aktivní účast v hodině, příprava a samostatná práce (prezentace či projekt) aj. Ústní zkouška z české konverzace je pak pro některé studenty spojena s velkým psychickým vypětím, neboť přímou interakci s učitelem mají možnost poznat pouze v některých jazykových kursech.

V jazykové výuce studenti očekávají spíše tradiční přístup ve formě frontální výuky, podrobného výkladu gramatických jevů učitelem, systematické práce s vybranou učebnicí a drilu. Problémy ve vyučování naopak vznikají při uplatnění odlišných přístupů, vyžadujících aktivnější přístup, kreativitu, projev vlastního názoru, výstup individuální práce či samostudia. Snaha upozadit gramatický plán a orientovat se na nácvik řečových dovedností je značně limitována studijním kolektivem, v němž se jedinec před ostatními příliš často neprojevuje, aby neudělal chybu a „neztratil tvář“.

Ve vlastním plánu kursu i jednotlivých lekcí tedy usilují o to, aby jednotlivé řečové dovednosti dostávaly relevantní prostor a poskytovaly potřebnou zpětnou vazbu studentům (čemu po absolvování dané lekce rozumějí, co umějí říct a napsat). Tchajwanci milují dobré jídlo, a tak právě tímto komunikačním klíčem se daří otevírat „zamčená ústa“,

odbourávat ostych a probouzet zájem, otázky a diskuse o rozdílech a podobnostech našich tradic. Pochopitelně některé studenty limituje nedostatečná znalost lexika, pro jiné je zase těžké chápat sociokulturní kontext dané komunikační situace (např. nabízí-li jim partner při modelovém dialogu v restauraci pouze výběr mezi pivem a vínem). Téma se ukazuje jako nosné nejen pro dovednost mluvení, ale i psaní (např. vypravování či dopis příteli), neboť na Tchaj-wanu jsou k tématu cestování patří zásadní otázky typu: *Co jsi tam jedl? Zkusil jsi tamní specialitu?*

Nejen tematicky je tedy nutné přizpůsobit výuku cílové skupině studentů a dopřát jim dostatek prostoru např. pro fonetický nácvik nebo uplatnění kompenzačních či jiných strategií, na které jsou zvyklí ze své studijní zkušenosti. Problematický je však výběr a mnohdy i dostupnost vhodné sady učebnic, která by se dala opakovaně využívat v kursech jazyka a konverzace. Z nedávno vydaných titulů se jako nejvhodnější pro výuku čínskojazyčných studentů jeví řada *Čeština pro cizince od* autorského kolektivu M. Boccou Kestránkové, která již nyní pokrývá úroveň od A1 po B2 (dle SERR).¹ Výhodou je, že tyto učebnice existují též v elektronické verzi s uživatelsky pohodlným přístupem pro skupinu univerzitních studentů bohemistiky ve „vzdáleném“ zahraničí. Také další výukové materiály volně dostupné online, jako např. e-learningové kurzy vzniklé za podpory evropských grantů, poskytují vhodný a rozšiřující výukový zdroj.

Velmi vhodně a logicky strukturována je zvláště učebnice na úrovni B1, se kterou mám nejdelší lektorskou zkušenost. První část obsahuje jednodušší témata snáze spojitelná se subjektivní zkušeností studenta (rodina, sport, cestování), druhá část je náročnější, zaměřená třeba na češtinu v zaměstnání (konkurs) nebo v médiích (zprávy). Při veškeré dobré vůli však ve styku s čínským mluvčím narazíte i se základním tématem jako rodina, neboť v čínském jazyce a myšlení se odráží hierarchická struktura. Proto nestačí uvést např. jen slovní spojení *moje teta*, ale také skutečnost, zda jde o tetu z otcovy nebo matčiny strany, starší nebo mladší atp.

Program lektorátu v zahraničí zahrnuje také v Tchaj-peji vedle výuky samotné mnohem širší spektrum aktivit. Do organizace akcí se potom zapojují jednotlivci z řad kolegů, studentů i rodiny, ale též katedra a pochopitelně zdejší *Česká ekonomická a kulturní kancelář*. Zejména jarní měsíce jsou doslova nabitě různými festivaly. Vedle *Dne slovenské kuchyně* ve studentské režii se v kampusu NCCU každoročně koná také *Festival světového jídla*. V českém stánku se i loni sešla poměrně různorodá skupina dobrovolníků pod kuchařským vedením mé ženy Aleny a české vepřo-knedlo-zelo, makové záviny a samozřejmě pilsenské pivo přilákaly řadu návštěvníků. Prozatím nejpovedenější kulturní událost v NCCU pak představovalo vystoupení folklorního souboru *Písečan* v říjnu 2015. Tento koncert (včetně následné debaty o české hudbě) naplnil velký sál univerzitního centra a účinkující se dočkali aplausu vestoje. Bylo to skutečně výjimečné setkání s živou českou kulturou, za které byli studenti i další hosté vděční.

Bohemistika na Tchaj-wanu zůstane pravděpodobně i nadále vedlejším oborem v rámci univerzitních studií. Na druhou stranu je zřejmé, že spektrum studentů češtiny jako cizího jazyka se znatelně diverzifikuje a v čínském (potažmo asijském) prostředí počet

¹ BOCCOU KESTRÁNKOVÁ, M.; ŠTĚPÁNKOVÁ, D.; VODIČKOVÁ, K. *Čeština pro cizince: úroveň A1 a A2*. Brno: Edika, 2017. 2 sv.; BOCCOU KESTRÁNKOVÁ, M.; KOPICOVÁ, K.; ŠNAIDAUFHOVÁ, G. *Čeština pro cizince: úroveň B1*. Brno: Edika, 2016. 2 sv.; BOCCOU KESTRÁNKOVÁ, M.; HLINOVÁ, K.; PEČENÝ, P. *Čeština pro cizince: úroveň B2*: [vhodná pro všechny národnosti]. Brno: Edika, 2013. 2 sv.

zájemců setrvale roste. Domnívám se, že výukové metody a lektorský přístup je nutné do určité míry přizpůsobit tomuto trendu, tedy podmínkám, potřebám a charakteru asijských skupin studentů. Z dosavadní lektorské praxe mohu doporučit model kombinující výuku jazyka, konverzace a reálií v jednom studijním programu, navíc s výraznou přidanou hodnotou letní školy přímo v ČR. Spojení jazyka a kultury, zejm. literatury, je nakonec v českém prostředí mimořádně důležité. Předat maximum z naší kulturní paměti a zkušenosti se tak zdá nejlepší službou, kterou češtině v zahraničí můžeme prokázat. Necht' je tedy i tchajwanská bohemistika přinejmenším v další dekádě důkazem, že sdílení těchto cenných hodnot může poměrně dobře fungovat i mezi dvěma vzdálenými a odlišnými kulturami.

Karlu Šebestovi k sedmdesátinám

Kateřina Šormová

katerina.sormova@ff.cuni.cz

V říjnu letošního roku se dožívá významného životního jubilea náš významný bohemista, vysokoškolský učitel, didaktik a autor učebnic, profesor Karel Šebesta.

Karel Šebesta pochází z jižních Čech, základní školu navštěvoval v Suchdole nad Lužnicí, střední školu v Třeboni. Poetika jihočeské krajiny se odráží v jeho vztahu k literatuře i v jeho celkovém osobním naladění.

V roce 1966 nastoupil na Filozofickou fakultu UK, kde vystudoval český jazyk a historii. Studium ukončil v roce 1970, poté nastoupil do aspirantury na Katedře českého jazyka FF UK (tématem jeho dizertační práce byla vývojová syntax), později dostal nabídku z dnešní Fakulty sociálních věd, kde se zaměřil (kromě současného českého jazyka) na mediální komunikaci, jazyk médií a reklamu. V roce 1978 začal na Filozofické fakultě UK externě vést kursy metodiky češtiny. Celkem osm let strávil ve Švédsku, působil na univerzitách v Uppsale, ve Stockholmu a naposledy v Lundu. Po návratu z prvního švédského pobytu nastoupil na Filozofickou fakultu, v roce 2000 získal vědecko-pedagogickou hodnost docent, v roce 2009 v Olomouci profesor. Je členem *Jazykovědného sdružení ČR*, redakční rady časopisu *Český jazyk a literatura* a šéfredaktorem časopisu *Studie z aplikované lingvistiky*.

Během švédských pobytů se mimo výukovou a badatelskou činnost věnoval také překladatelství, jeho zásluhou si české děti dnes mohou přečíst *Lottu z Rošťácké uličky* Astrid Lindgrenové. Ve Švédsku objevil první švédský překlad úryvku z Rukopisu královédvorského a další soudobé básně z roku 1828 a zpracoval také korespondenci moravského historiografa Bedy Dudíka týkající se navrácení českých rukopisů ukořistěných Švédy za třicetileté války.

Se jménem Karla Šebesty je spojena především komunikační výchova. Prvním krokem k její integraci do vyučování na českých školách byl článek *O komunikační výchově na švédských školách*, který vyšel na stránkách tohoto časopisu v roce 1988. Z knižních publikací je nezbytné zmínit především monografii *Od jazyka ke komunikaci*, syntetické zpracování komunikační výchovy v českém kontextu. Šebesta v něm vychází nejen z hluboké znalosti českého prostředí, ale také ze zkušenosti s anglosaským a skandinávským prostředím. Do komunikační výchovy přináší také témata mediální výchovy, čímž potvrzuje

význam cíleného rozvoje receptivních dovedností. Později ještě téma poslechu s porozuměním rozpracoval ve spolupráci s Janou Palenčárovou v publikaci *Aktivní naslouchání*. Jde o metodiku rozvoje aktivního naslouchání při výuce češtiny na 1. stupni ZŠ.

Mimo práce didaktické a metodické pochází z pera Karla Šebesty také text zaměřený na reklamu (např. *Reklamní texty. Jejich funkce a výstavba nebo Jazyk a styl propagačních textů*), téma tehdy u nás jen málo dotčené a soustavněji nepracované.

Ke zmíněným titulům je třeba přičíst více než 50 studií a řadu recenzí, zpráv a popularizačních článků. V poslední době otevřel pro odbornou diskusi téma základního a aplikovaného výzkumu v didaktice jazyka, následná polemika proběhla na stránkách časopisu *Studie a aplikované lingvistiky*.

V současné době se badatelsky zaměřuje zejména na oblast češtiny jako cizího/druhého jazyka. Na Filozofické fakultě UK založil a v současné době ve spolupráci s dalšími kolegy dále rozvíjí projekt *Akvizičních korpusů AKCES*. Šebesta také do české lingvistiky přinesl termín žakovský korpus, dnes už zcela zdomácnělý.

Karel Šebesta se zabývá nejen didaktikou češtiny jako vědní disciplínou, ale je také spoluautorem návrhu učebních osnov Obecná škola a Občanská škola (důležité je zmínit, že šlo o první vnesení komunikační výchovy do programových dokumentů) a učebnic *Český jazyk pro ZŠ* z nakladatelství Jinan. V roce 2008 začal společně s Kateřinou Váňovou vydávat v nakladatelství FRAUS novou řadu čítanek pro 1. stupeň ZŠ, o několik let později vede Karel Šebesta autorský kolektiv čítanek tzv. nové generace pro II. stupeň ZŠ a malá gymnázia. Jde o učebnicovou řadu, která propojuje a integruje jazykové a literární složky předmětu s důrazem na komunikační pojetí vzdělávání a na rozvoj čtenářské gramotnosti. Čítanka v návaznosti na starší učební osnovy a čítanky Věry Karfíkové aj. z 80. let 20. století kombinuje tematický (6. a 7. ročník) a chronologický přístup (8. a 9. ročník) a obsahuje jak literární, tak neliterární texty tematicky blízké žákům.

Neměli bychom zapomenout také na Šebestovu pedagogickou činnost. Na Filozofické fakultě UK nejen dlouhodobě rozvíjí obor navazujícího magisterského studia Učitelství českého jazyka a literatury pro střední školy, ale v roce 2010 založil zcela nový a i v českém kontextu unikátní obor Učitelství češtiny jako cizího jazyka. Již řadu let vede jako předseda oborové rady doktorského studia a garant obor Didaktika konkrétního jazyka, ze kterého přicházejí mladí badatelé v oboru čeština jako cizí/druhý jazyk a didaktika dalších jazyků, resp. jazyka obecně.

Karla Šebestu jsem měla možnost poznat nejen jako erudovaného odborníka a inspirativního učitele, ale také jako neobyčejně laskavého a lidského kolegu, který má schopnost přenášet své nadšení pro obor jak na kolegy, tak na studenty.

V nedávných letech stál Karel Šebesta u zrodu časopisu *Studie z aplikované lingvistiky*, v současné době se soustředí zejména na otázky vlivu typologické charakteristiky prvního jazyka na osvojování češtiny jako jazyka cizího/druhého a na rozvoj čtenářské gramotnosti.

Nezbývá než popřát Karlu Šebestovi vše nejlepší a mnoho inspirace pro další práci.

Z literárního muzea: Václav Bolemír Nebeský

Viktor Viktora

vviktora@kej.zcu.cz

Václav Bolemír Nebeský (18. 8. 1818 – 17. 8. 1882)

Pro numerology by byl V. B. Nebeský nesporně zajímavou osobností. Osmička má v jejich pojetí závažný význam vyrovnávání protikladů a Nebeský má v životních datech osmiček sedm. Je však zajímavý především pro literární historii, a to jako znalec starší české literatury i literatur evropských, jako překladatel i literární kritik. Ovšem ani jeho básnická tvorba, jež je sice stíněna K. H. Máchou, nezůstává v epigonském ústraní.

Smíšená rodina – otec Čech, matka Němka, české a německé základní školy, německé gymnázium v Litoměřicích, nedostudovaná medicína v Praze a Vídni ho posunovaly ke kolísání na česko-německém rozhraní. K tomu přispívalo také přátelství s německými básníky v Čechách (A. Meissner, M. Hartmann) i s osobnostmi českými (J. K. Tyl, K. Sabina, B. Němcová, lékař J. J. R. Čejka, neopominutelný katusický sedlák-mecenáš a písmák J. N. Krouský, jemuž se Nebeský v korespondenci nejvíce svěřoval). Pražské prostředí vychýlilo zmíněné kolísání na českou stranu. Bez účinku tu nezůstala ani intenzita vztahu k B. Němcové. Před jeho silou však Nebeský prchl v roce 1843 studovat do Vídně. Hluboký zájem o literaturu (zvláště pronikavě zasahoval k básníkům Mladého Německa), zájem o historii, estetiku a filozofii přeorientovaly jeho exaktní sklony. Návrat po dvou letech už ho vřadil do českého prostředí. Podepřely to aristokratické vlastenectví rytíře J. N. z Neuberku, v jehož rodině se uchytil jako vychovatel, účast na Slovanském sjezdu roku 1848 a vyvrcholení představuje poslanecký mandát do Říšského sněmu. Pak se z politického ovzduší stáhl a od roku 1850 se ujal redigování *Časopisu Českého muzea*. Dokonce rezignoval i na možnost docentského působení na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity.

Mikovcův *Lumír* a „Nebeského“ *Muzejník* pak v letech bachovského režimu představovaly vrcholnou úroveň i reprezentaci české vědy a kultury. Od roku 1874 ho vleklá choroba močového měchýře poutala na lůžko. Trpěl osm let.

Romantická tvářnost i tradice Kokořínska, odkud Nebeský pocházel, spory o K. H. Máchu – Mácha zemřel v roce, kdy Nebeský končil středoškolské studium a přešel do Prahy, obrozenecká averze vůči romantismu, naopak sympatizující zájem mladé generace o romantismus, přesahující v německých kruzích k V. M. Hugovi či G. G. N. Byronovi, i pocity hledání osobního zakotvení vytvářely ovzduší, z něhož zazníval tón básnickovy tvorby. Nevznikla ucelená básnická sbírka, ale dva základní motivy jeho tvorby prozrazují duševní rozpoložení tvůrce – noc a hrob. Především převažuje motiv noci a konotace s ním spojené. V názvech básní se třikrát objeví V noci, cyklus deseti básní je nazván Ohlasy noční, cyklus sedmi básní V noci, další jednotlivé básně jsou nadepsány Nade zemí noční, tmavou, Noc se kolem rozložila, V tichém kouzlu a šeru noci, V noci bloudil jsem. Okolo motivu noci rotují motivy další – temno, ticho, šero, měsíc, hvězdy – dokonce jedna báseň má název Klesla hvězda s nebes výše... Nesetkáme se však s bouřnou nocí, naopak, i v slzách lze nalézt utěšení, klid.

V noci

Zase mě tvé libé šero halí,
Noci tichá, noci hvězdozlatá!
Zase vane kol tvá těcha svatá,
Hluky tišíc, mírníc ples a žaly.

Často mně tvá perut' blahočinná
v boluvřelá ňádra chládek vála;
a když žalná touha v prsou plála,
Tys ji zhasla, noci míroplynná

V tobě jsem se ukryl, luzná noci;
nech mě spočívat v tvém libém stínu,
až se bolná ňádra má v tvém klínu
opět uzdraví tvou tichou mocí.¹

Dalším frekventovaným motivem je hrob se známými konotacemi skonu, slzí, samoty, bolu, chřadnutí, stesku... Hrob ani smrt nevyhrožují, nestresují, jen čekají jako logické vyvrcholení života, cesta k nim vede.

Jsou to verše křehké, cizelované, neduní v nich kroky osudu, hrozby zatracení, jejich celek ústí v jakýsi smiřující smutek. Nevzpíná se v nich tragické nebo vzbouřenecké gesto, lyrická osobnost se nestřetá s osudem ani se zlem. Jde vysloveně o subjektivní pocity, jež zůstávají zahaleny do oparu melancholie. V subjektivních pocitech se Nebeský stává Máchovým protipólem. Máchovské pocity tepající bezvýchodností, zmarem, bezperspektivností vyrovnává Nebeský tišícím steskem, snem, touhou i únavou. Ani v mistrné hláskové instrumentaci Máchu nenásleduje. V novotvarech (hvězdozlatý, boluvřelý, míroplynný) spíše doznívá duch M. Z. Poláka. U Nebeského hledá kraj po bouři smírnou duhu. A navíc – Nebeský se onoho romantického příděchu brzy zbavil.

Vrcholným básnickým dílem V. B. Nebeského jsou *Protichůdci* (1844). Jejich půdorys mohl být impozantní. Exponuje dva jezdce, z nichž jeden se vrací k rodině z bojů v dálných stepích, druhý vyznává rozkoš, „sladký šept a hřích“. První je přepaden tlupou vlků, ubrání se, pomoc nalézá u Ahasvera, věčného poutnického zatracence. Druhý má věrnou průvodkyni – morovou pannu a ta rozsévá po krajině smrt. Ahasver hledá v smrti klid, smrt se mu vyhýbá, morová panna kosí vše. Nic z toho Nebeský výrazně nerozvíjí, i když se nabízel protiklad obou jezdců i jejich koní, jsou však modelováni vágně.

Protichůdci bývají vykládáni různě: Jan Voborník hledal filozofický výklad skladby v aplikaci Hegelovy vývojové triády.² Podle Oldřicha Králíka Nebeský podlehl rezignaci a na rozdíl od Máchy rozměňoval hrůzu, neštěpil, ale spojoval.³ Konečně Zdeněk Hrbata píše o dvojí symbolice – zápasu člověka s nepřátelskými silami přírody a souboji ducha s živočišnými pudy.⁴ V závěru skladby mizí morová panna a druhý jezdec v objetí s Ahasverem zbožně poklekajícíce umírají ve vzájemném objetí při pohledu na palmovou ratolest v ruce anděla. Země otevřela hrob a uzavřela jej skálou. Nebesa odpustila.

¹ NEBESKÝ, V. B. *Básně*. Praha, 2005, s. 46.

² VOBORNÍK, J. Výklad Nebeského Protichůdců. In: *Sborník filologický*, 12. Praha, 1911, s. 20–44.

³ KRÁLÍK, O. V. B. Nebeský a K. H. Mácha. In: *Karel Hynek Mácha*. Praha, 1937, s. 245–254.

⁴ HRBATA, Z. *Romantismus a Čechy*. Praha, 1998, s. 45.

O prvním jezdcí již není zmínka. Snad v tomto závěrečném akordu splývají touha smrtelného po nesmrtelnosti a touha odsouzení k životu zemřít.

S básnickou tvorbou i romantismem v podstatě skončil Nebeský v roce 1845. V jeho životě nastoupila éra vědy. Byvší básník se především vyslovil k metodologii literární historie. Byl první, kdo požadoval, aby tato historie nebyla jen bibliografickým soupisem a filologickými komentáři: zkoumání literárních děl se zásadně liší od zkoumání jazyka, při něm je nutno uplatnit estetické hledisko. A nato se zhloubal do studia starší české literatury – Alexandreida, Tristan a Izolda, česky psané legendy, Spor duše s tělem, Mastičkář, Májový sen Hynka z Poděbrad, knížky lidového čtení, to je několik příkladů zásadních studií.

Samostatnou kapitolou je angažovanost V. B. Nebeského v prvních diskusích o pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského. Patřil k jejich obhájcům, nikoli vak útočným tónem. Zvláště v polemice s M. Büdingerem se pokoušel argumentovat znalostí středověkého uměleckého zobrazení. Rozhled po evropských literaturách pak vedl ke studiím o Kalevala, W. Shakespearovi, P. Calderónovi de la Barca, novořecké poezii, o španělských a řeckých národních písních. Konečně se v jeho překladech do českého kontextu dostala antická dramata Aischylova, Aristofanova, Terentiova, Plautova.

Literatura

Ediční příspěvek Albatrosu ke kánonu literatury pro děti a mládež

Luděk Korbel

LudekKorbel@seznam.cz

K diskusi o kánonu a především k obohacení nabídky s ověřenými knihami pro děti a mládež se rozhodlo přispět vlastním projektem nakladatelství Albatros. Před dvěma lety zahájilo edici *Knihovna pro děti 21. století*, která má za cíl čtenářům předložit pokud možno ucelený soubor kvalitní literatury tohoto žánru.

Dosud vydané svazky svým zpracováním naznačují, že se snaží vyhovět i potřebě souboru titulů vhodných do výuky či do školních knihoven; po vzoru učebnic mají například štítky, kam by si žáci mohly vepisovat své jméno. Podle Ondřeje Müllera, programového ředitele nakladatelství, byla edice motivována i diskusí se zaměstnanci knihoven, kteří si často žádají přehled toho, co by měli nabídnout rodičům i dětem jako příklad kvalitní četby.

V plánu mají pod vedením ediční rady, kam patří Radek Malý, Věra Menclová, Ondřej Müller, Jaroslav Provazník a Hana Šmahelová, uvést zhruba tři knihy ročně. Převládají budou prozaické tituly s tím, že každý desátý svazek by měl patřit poezii. Formát všech svazků je přibližně stejný, blíží se velikosti A5, s jednotnou grafickou podobou.

Jednoduchostí může někomu připomenout ediční řadu Střelka či Jiskřičky, ale zároveň si uchovává prostor pro obměnu a jemnou hru tradiční vizuální formy s lehkými grafickými zásahy v moderním stylu.

Vydané i chystané tituly napovídají, kam by se edice měla ubírat; půjde i o díla u nás dosud nepředstavená (v překladu Radka Malého má v blízké době vyjít *Eine Woche voller Samstage* německého autora Paula Maara, jejíž český název není dosud znám), a především taková, které redaktoři považují za vzorová pro daná období. Dosud tak vyšla *Anna ze Zeleného domu* Lucy Maud Montgomeryové, *Naše parta* Karla Ptáčníka, *Tim Tolar aneb Prodaný smích* Jamese Krüsse, *Bratrstvo Bílého klíče* Františka Langerá, *Bylo nás pět* Karla Poláčka a *Pět dětí a skřítek* Edith Nesbitové. Zajímavý je i nejbližší titul, v jednom svazku má vyjít veškerá dětská poezie Ivana Blatného včetně básní dosud nevydaných, které obsahovala sbírka připravovaná ještě před jeho emigrací, dnes bohužel nekompletní. K výročí autorova narození se chystá se i zásadní kniha šedesátých let *Útěk* Oty Hofmana, také v novém hávu.

Jednotlivá ediční čísla jsou doprovázena ilustracemi podle aktuální potřeby. Příkladem bude nově pojatý doprovod k příběhům *Kalle Blonkvista* Astrid Lingrenové, které vyjdou v jednom svazku; oproti tomu Langerův dobrodružný román zachovává tradiční kresby Ondřeje Sekory. Galina Míklínová pro změnu přidala několik nových ilustrací k *Emilovi a detektivům* Ericha Kästnera z původního fondu Albatrosu, odkud může edice také vydatně čerpat.

Každá kniha, vycházející se snahou o reprezentativní textovou podobu (nejde o kritické, ale čtenářské vydání), je opatřena ediční poznámkou, ale především doslovem, který může čtenářům nabídnout další vodítka. Měla by tak podle šéfredaktora Petra Eliáše poskytnout dostatečný základ informací, s kterými mladý čtenář může dále pracovat, například ve škole.

Právě ve školách by *Knihovna pro děti 21. století* mohla najít uplatnění, mimo jiné i proto, že současná praxe velkých vydavatelských domů nenapomáhá tomu, aby klasické tituly zůstávaly déle na pultech obchodů a byly tak průběžně dostupné. *Knihovna pro děti 21. století* může pomáhat i učitelům při jejich orientaci v dnes poněkud znepřehledněném světě literatury pro děti a mládež. Edice také může sloužit jako základ, o němž se mohou opírat didaktické materiály.

Projekt působí velice ambiciózně, a pokud by snaha redakce vytrvala, mohlo by se jím dostat ojediněle pomoci všem, kteří se chtějí orientovat ve světě literatury pro děti a mládež, jejich tendencích a klíčových titulech, které ustavovaly základní rysy tohoto žánru.

Průvodce začínajícího češtináře v praxi

Otakar Hybner

otakarhybner@outlook.com

V praktický užitek *Průvodce začínajícího češtináře* doufají již v první větě textu celé publikace její autoři, Stanislav Štěpáník a Martina Šmejkalová. Odkazují se ke stížnostem studentů učitelství i zkušených praktiků na nedostatek praktickymetodické literatury pro vyučování češtiny. *Průvodce* je komplexním pokusem tento nedostatek kompenzovat

a jako takový si před sebe staví velký úkol. Musí totiž najít způsob, jak rozsáhlý obsah, který se za praxí vyučování češtiny skrývá, co nejlépe přetvořit v jakousi názornou zkratku, která by byla pomůckou pro každý případ rozmanité každodenní učitelské praxe.

Posuzujeme-li celkový obsah *Průvodce* z odstupu, všimneme si, že autoři jednou směřují k novým, kvalitním a funkčním, doporučovaným řešením a východiskům, podruhé kriticky komentují současný stav, nefunkční přístupy a negativní projevy užívané v soudobé vyučovací praxi. Tímto nahlížením témat ze dvou stran je proces „začínání“ češtinářské praxe prezentován jako dynamický vývoj. Distanc střetu s realitou a nových cílů vyučování je motivující a inspirující. Je hosenou rukavicí čtenáři publikace. Jako by autoři nechtěli tvořit dogma, nýbrž vést rozhovor, a to uvnitř publikace samé i mezi publikací a čtenářem.

Strukturovat konkrétní obsah, respektive témata zmíněného rozhovoru, se pravděpodobně ukázalo jako velmi složité. Zpracování referencí je nejslabším článkem celé publikace. Pohled do obsahu nezřídka spíše než o konkrétních tématech vypovídá, stejně jako titul celé publikace, o druhové charakteristice textu, nebo na téma odkazuje nepřilíživě jasně, metaforicky. Jedná se o kapitoly *Motivace*, *Vstupní náměty k zamýšlení namísto úvodu*, *První praxe – střet s realitou*, *Jak uvažujeme o učivu* nebo *Zelená je teorie*. Konkrétní téma stanovují kapitoly s názvem jako *Cíle ve vyučování českého jazyka*, *Vyučovací obsahy a metody*, *Pragmatika ve školské komunikaci* apod. Pohled do daných kapitol ovšem prozradí, že je to reference obecná. V každodenním školním provozu si majitel *Průvodce* bezpochyby vzpomene na ne jeden dobrý nápad, radu nebo inspirativní komentář, se kterým se během četby setkal, ale zpětnou cestu ke konkrétnímu textu hledá těžko.

Některé z kapitol jsou dále členěny na menší tematické části. Kapitola *Jak uvažujeme o učivu* například obsahuje další členění nadpisy *Valence*, *Aktuální větné členění*, *Syntaktické vztahy*, *syntaktické dvojice*, *Významové poměry mezi souřadně spojenými větami* apod. Jedná se v tomto případě již o zaměření podkapitol na konkrétní obsah učiva. Ten je ovšem v daných podkapitolách zpracován variantním způsobem a ani v tomto nejideálnějším případě, se kterým se v *Průvodci* setkáme, není zaručená shoda reálného obsahu kapitoly a našeho očekávání. Na závěr je pak bez dalšího členění nadpisem zařazeno shrnutí didaktických zásad práce s učivem a problematika žákovských jazykových prekonceptů.

I z důvodu výše zmíněných problémů s členěním textu využije začínající češtinář především větší a výrazné celky textu, na něž si snadno vzpomene, jež snadno vyhledá a které jsou relativně snadno využitelné. Takovými celky jsou především náměty na didaktické situace nebo jejich konkrétní zpracování. Konkrétní zpracování se vyskytují v rozsáhlé kapitole *Didaktické situace*. Náměty k didaktickým situacím se však prolínají celou publikací, především je najdeme v kapitole *Jak uvažujeme o učivu*, ale také *Obecné didaktické východiska*, *Příprava na hodinu* apod., latentně se vyskytují i v kapitolách ostatních. V praxi se začínající učitel přikloní buď přímo k praktickému využití uvedenému způsobu zpracování vzdělávacího obsahu, nebo se jím nechá inspirovat pro zpracování obsahu jiného.

I když je obsah kapitoly *Didaktické situace* velmi konkrétní, její největší přínos spočívá, jako u velké části publikace, v rovině abstrahované. V této kapitole je reálně viditelný princip rozhovoru (autory didaktických situací jsou studenti a komentářů k nim autoři *Průvodce*), o kterém jsme už výše v trochu jiném kontextu mluvili jako o principu

motivačním, inspirujícím, provokačním, fungujícím především při souvislém čtení. V konečném důsledku by podobný rozhovor, jaký rozvíjejí autoři *Průvodce* v komentářích u didaktických situací, měl probíhat v nás samých.

Kromě komentářů u didaktických situací a výše zmiňovaného paralelního hlediska ke „střetu s realitou“ a „k funkčním a doporučeným řešením“ lze princip rozhovoru spatřovat také v asociativních pasážích publikace, kde autoři exponují daná témata na krátkých úsecích, mezi kterými přecházejí jako mezi replikami dialogu, anebo v přiložených otázkách směřujících ke čtenáři publikace. Jedná se o otázky dobře míněné, ale ve většině případů velkoformátové. Příliš obšírné, abychom se jimi zabývali v momentě čtení textu. Jsou to otázky, na něž hledáme odpověď roky a jež vyvstávají postupně ze situací, do nichž se dostáváme. Otázky jsou v textu jakoby přílohou (graficky rozlišenou), přitom by každá z nich vydala na samostatnou knihu. Jejich apelační funkce je tak do značné míry oslabena.

Větší motivací k hledání odpovědí na obsah otázek explicitně položených čtenáři na různých místech publikace jsou jednotlivé postřehy, tvrzení a souvislosti, za kterými se skrývají velká témata vyučování češtiny a se kterými se setkáme na každém řádku publikace. Stačí namátkou otevřít knihu a zapíchnout prst. Na náhodně zvolených stranách 72 a 73 jsou inspirativní informace o žácích se speciálními vzdělávacími potřebami, o tom, že je výuka didaktiky zaměřena na „ideálního“ žáka, o problémech začínajících češtinářů, o tom (velká myšlenka na jediném řádku), že očekávat od žáků přizpůsobivost je mylné. Seznámil jsem se s typy na sekundární literaturu na téma vyučovacích metod, s problematikou žáka-cizince v české škole atd.

Rozdíl oproti doposud dostupným didaktickým příručkám je ten, že *Průvodce* je tematicky všeobjmající, ale zároveň názorně rozpracovaný, v konkrétních bodech analogicky zastupujících problémy podobné. Dosavadní materiály oboru didaktiky češtiny buď zpracovávají parciální problémy, věnují se pouze výseku problematiky vyučování češtiny, nebo jsou komplexní, ale abstraktní ve své řeči. Jsou pouze metařeči o vyučování češtiny. Aby se mohly věnovat všemu a zároveň zachovaly udržitelný rozsah, bývají pouze náznakem narážek na vzdělávacích obsahů, za nimiž se skrývá didaktické zpracování, ke kterému začínající češtinář nezná cestu. *Průvodce* mu ji ukazuje, přesto si dokáže udržet komplexnost.

Bezručova báseň

Naděžda Kvítková

nadezdakvitkova@seznam.cz

František Všeticka *Bezručova báseň. O poetice básnickovy tvorby*. Olomouc: nakladatelství Poznání, 2018.

Autorem uvedené publikace je literární teoretik, beletrista a překladatel František Všeticka. Patří do okruhu olomouckých badatelů, kteří se dlouhodobě zabývali dílem Petra Bezruče. Připomenutí z nich si zaslouží především často v knize uváděný charismatický vysokoškolský profesor Oldřich Králík, který se i ve svých seminářích zabýval úvahami

o básníkově tvorbě, a to jak z hlediska textologického, tak i návrhy na vydání podoby jednotlivých básní.

F. Všetička se ve své nové knize zaměřil na básnické kvality a osobitou poetiku Bezručových veršů. Jako podklad pro svá zjištění a závěry zvolil ze *Slezských písní* texty, které podle něho patří k nejznámějším. K nim připojil ještě pojednání o poetice pozdního básníkovra díla Stuzkonoska modrá a na závěr shrnutí pod názvem O kompoziční poetice Bezručových básní. Podle uvedených bibliografických údajů jde o jednotlivé studie, které byly již dříve publikovány v časopisech a sbornících. Mnohé z nich autor přepracoval. Kniha navíc obsahuje Slovník méně známých pojmů a samostatnou část Texty básní, pro které zvolil vydání z roku 1967. Ve výkladu jednotlivých básní Všetička přihlédl jak k jejich vzniku, tak i k proměnám z iniciativy samého P. Bezruče, popřípadě i jejich prvního vydavatele Jana Herbena.

K prvním z vybraných básní patří Den Palackého se společenským kontrastem mezi pražským jásavým prostředím a smutným údělem beskydské vesničky, v níž autor před lety žil a vyrostl. Obě kontrastní společenská pásma jsou spojena s barevným kontrastem: na jedné straně sugestivní barvy ve spojení *zlatý řetěz a bílé panny* v průvodu, na druhé straně beskydská oblast není spojena s žádnou barvou.

V emotivně působivé básni Jen jedenkrát zaznívá intimní milostná tematika. Jde o básnický paralelismus, v němž se nejdříve rozvíjí bájná událost v neznámé severní zemi a za ní po pauze následuje palčivá vzpomínka z osobního života, tedy ono Jen jedenkrát. Všetička uvádí i zajímavý fakt, že báseň původně neměla název a J. Herben navrhoval uvést ji s názvem Skazka. To Bezruč nepřijal a sám pak ji nazval podle začátku druhé části. Naopak dovedl pochopit zásadní Herbenovu připomínku k závěru básně a přijal ji. Šlo totiž o vynechání tří drsných veršů týkajících se vztahu k ženě.

K antickým námětům se v knize vztahují tři básně: Leonidas, Michalkovice a Smrt císařova. Ve všech je zásadní, že básník nezůstal pouze u antických témat, ale záměrně je spojil s osudy vlastní země i osobní tragickou zkušeností. Zvláště výrazná je básníkovra autostylizace v básni Leonidas.

Ze skutečně nejznámějších Bezručových básní Všetička zvolil k svému výkladu balady Maryčka Magdónova a Bernard Žár. (Ty bývaly často recitovány na různých soutěžích a ve škole alespoň čteny.) Zdůraznil, že baladickou účinnost v básni Maryčka Magdónova umocňuje úloha vypravěče, který se obrací k dívce s otázkami, a to ve zvláště výrazném spojení s refrénovým jménem hrdinky. V baladě Bernard Žár jsou pro vnímavého čtenáře působivě využity závorčky, jimiž autor grafickými prostředky zvýrazňuje Bernardův negativní vztah k své vlastní matce. K uvedeným baladám ještě autor knihy připojil tragický osud goralu Dulavy Jury v básni Pole na horách, jakož i báseň Žermanice se zhuštěnými baladickými prvky. Ostravským prostředím je motivovaná báseň Kovkop s nerozvítenými baladickými náměty o kovkopově ženě a jeho synech. I v této skladbě Bezruč využil jako důležitý stavební prostředek naléhavé otázky.

Báseň Stuzkonoska modrá je opět zpracována na protikladu: v 1. zpěvu jde o krásu motýlů, kdežto 3. zpěv je ovládan smutkem, steskem; soukromá radost z krásy je tak v protikladu se společenským hořem, s žalozpěvem nad údělem slezské země. Projevují se tak souvislosti s předcházející básnickou tvorbou i stálost autorových společenských postojů.

Shrnující část knihy tvoří kapitola O kompoziční poetice Bezručových básní. Ukazuje básníkovy základní principy tvarotvorné, z nich jako hlavní a nejnápadnější je kontrast, vedle něj se však uplatňují další principy: princip barevný, rytmus, refrén, finále, explicit a zarámování.

Kontrast výrazně dominuje zejména v básni Bernard Žár, tj. kontrast mezi matkou a odrodilým synem: matka mluví řečí prostého lidu, syn řečí panskou. Den Palackého je postaven na kontrastu pražského prostředí s oslavujícím davem a beskydského kraje s přihlížejícím jedincem, autorem. Barevný princip vychází ze zdůrazňování rudé barvy krve, i z bohatosti barev na jedné straně a absence na straně druhé. Rytmus a zejména refrén vytváří působivou naléhavost zejména v baladách. Důraz na závěrečnou část výrazně vystupuje v básni Leonidas tím, že její součástí je aktualizovaný epitaf vytesaný na paměť Spartanů padlých u Termopyl.

Z uvedených dokladů vyplývá Všetičkovo závěrečné zdůraznění, že Bezruč je osobitý básník, zároveň i příslušník dobové básnické generace, z níž má nejbliže k Viktoru Dykovi.

Jak již bylo uvedeno, následuje Slovník k méně známým pojmům. V něm autor nejčastěji vysvětluje latinské termíny užitá ve výkladu a úvahách (např. incipit, explicit, digrese, paralelismus). Aby nedocházelo k nedorozumění, ke všem básním ze Slezských písní připojil jejich podobu z vydání, o které se opíral.

Závěrem považuji (jako bývalá středoškolská učitelka) Všetičkovu knihu za možný zdroj inspirací pro práci učitelů české literatury, a to se zřetelem k básnické kvalitě textů a způsobům jejich vyjádření. Mohou se stát inspirací nejen pro výklad ostatních Bezručových básní, ale vůbec pro práci s uměleckým textem.